

ÉDES ANYANYELVÜNK

I. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1979. JÚLIUS-AUGUSZTUS
ÁRA: 8 FORINT

A tartalomból

Közéletiségünk
nyelvi
gondjai

Egy kis alkímia

Helyénvaló-e a
betűejtés?

Gyönyörűség
és szolgálat

Természetesség
vagy ízléstelenség

Miért „kutya”
a csille?

A regionális
köznyelviség

Hol nézzünk utána?

Rövidítsünk,
de hogyan?

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Anyanyelvi, Helyesírási és Magyar Nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával,

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik

a Magyar Tudományos
Akadémia

Anyanyelvi, Helyesírási
és Magyar Nyelvészeti
bizottságának, valamint

a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepes Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest, Ráday u. 20.
1092

Telefon: 181-416

Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedéven-
ként. Egyes szám ára:
8 Ft. Előfizetési díja
félévre 16 Ft, egy évre
32 Ft. Terjeszti a Ma-
gyar Posta. Előfizethető
bármelyik postahivatal-
ban, a kézbesítőknél, a
posta hírlapüzleteiben
és a Posta Központi Hír-
lapirodánál (KHI Bp.
József Nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy
postautalvánnyal, vala-
mint átutalással a KHI
215-961 62 pénzforgalmi
jelzőszámra. Külföldiek
részére előfizethető a
„Kultúra” Könyv és
Hírlap Külkereskedelmi
Vállalatnál. H-1389
Budapest postafiók 149
79.4., 1227 Szolnoki Nyomda
INDEX: 25 224.

HU ISSN 0139-0457

Tulajdonképpen itt, tulajdonképpen ott...

Ülök a rádió vagy tévé
előtt, és hallgatom: tulajdon-
képpen..., tulajdonképpen... Elbi-
zonytalankodok. Tulajdon-
képpen mit is jelent az, hogy
tulajdonképpen. A Magyar
Nyelv Értelmező Szótárához
fordulok segítségért, eszerint
a jelentése: „1. A dolog lé-
nyegét, mibenlétét tekintve;
lényegileg; valójában, volta-
képpen... 2. Eredeti célját
tekintve, eredetileg...”

Zavarban vagyok. A szó-
tár mérvadó, valamikor ez-
zel a jelentéssel tanultam
meg a szót magam is, még-
sem nyugszom meg. Ugyan-
miért kell minden monda-
tunk előtt nyomtatékosan ki-
jelenteni, hogy a lényegről
beszélünk. Ismét figyelek,
hallgatódzom, — most már
arra is ügyelek, hogy ki
mondja, milyen szövegkör-
nyezetben. „Tulajdonképpen
arról van szó...”, „tulaj-
donképpen dönthetnénk az
ügyben, de...”, „tulajdon-
képpen szóba jöhetne a do-

log...” stb. Mint valaha né-
mely királyokat, úgy veszi
körül ezt a szót a léhűtők
kísérete.

Az egyik tévéinterjúban a
„szakértő” állandóan elka-
landozott a témától, s a
talpraesett műsorvezető olyan
határozottan terelte vissza,
mint régen a gazda a jószá-
got, közben ez a szakértő is
állandóan tulajdonképpene-
zett. Ekkor rájöttem, hogy
még csak véletlenül sem ejti
ki a száján ezt a szót az az
ember, aki letisztult vélemé-
nyét világosan, közérthetően
tárja elénk. Ismétlgetik
egyre-másra, akik félkész
vagy nem tudják, mit is
mondjanak „tulajdonkép-
pen”.

Ilyen szavak régebben is
fölbukkantak nyelvünk-
ben. Amikor elakadtunk,
nem tudtuk kifejezni ma-
gunkat, közbe-közbeszúrtuk:
izé, nahát, tudod; olyan izé,
aminek olyan bigyója van,
— s míg ezt kinyögtük, az-

alatt kisütöttük, hogy tulaj-
donképpen mit is akarunk
mondani, vagy a másik fél
értelmességére hagyatkoz-
tunk, hátha ő képes gondol-
ni valamire. Csakhogy nem
ilyen gyakran, és csak na-
gyon kötetlen beszélgetésben
jártunk el így. A tulajdon-
képpen ma olyan gyakori —
főként az értelmiség nyelvén —
mint iparitanuló ko-
romban némely káromkodás-
féle volt. Az sem jelentett
már semmit, — jobb esetben
amolyan írásjel, pont vagy
felkiáltójel szerepét töltötte
be a beszédben. A tulajdon-
képpen jóval kártékonyabb,
mert jelent valamit, mégis
igen gyakran használjuk
nem eredeti jelentésében, ha-
nem a következőkben: Nem
tudom, mi a lényeg; nem tu-
dom, mit akarok mondani;
zavaros előttem az egész, de
azért nyilatkozom; nem me-
rek őszintén beszélni, de
hallgatni sincs bátorságom.

Bencze Lóránt

Tartalom:

Tulajdonképpen itt, tulajdonképpen ott... (Bencze Lóránt)	— — — — —	2
Közéletiségünk nyelvi gondjai (Deme László)	— — — — —	3
Természetesség vagy izléstelenség? (Lőrincze Lajos)	— — — — —	4
Centírozás (Fábián Pál)	— — — — —	4
Mi az epizód? (Szántó Jenő)	— — — — —	5
Délutáni párbeszéd (Bencédy József)	— — — — —	5
Találkozás az olvasókkal (Sz. I.)	— — — — —	5
Egy kis alkímia (Szilágyi Ferenc)	— — — — —	6
A patvaristától a focistáig (Tompai József)	— — — — —	6
Hátra van még a feketeleves (Benkő László)	— — — — —	7
Új tudományág született (Nagy Ferenc)	— — — — —	7
Móra Ferenc meg az ami (Rácz Endre)	— — — — —	8
„Az ő fogatuk...” (Vida Tamás)	— — — — —	8
Balázs József legújabb kisregényének stílusáról (Tolcsvai Nagy Gábor)	— — — — —	8
A borítóján Révai Miklós (Hangai Zoltán)	— — — — —	9
Gyönyörűség és szolgálat (Graf Rezső)	— — — — —	9
Kempingtábor tudós társai (Kis Ádám)	— — — — —	10
Tulajdonnevek az ételnevekben (Huszár Ágnes)	— — — — —	10
Terasz vagy színlő (Somogyi Béla)	— — — — —	11
Miért „kutya” a csille? (Bubics György)	— — — — —	11
A „tárol” tanulságai (Szepes Gyula)	— — — — —	11
Az idegen szavak és nevek kiejtése (Péchy Blanka)	— — — — —	12
Ahogy hallottuk (Sz. A.)	— — — — —	12
A regionális köznyelviség (Imre Samu)	— — — — —	13
Nyelvünk játéka	— — — — —	14
Éber szemmel, füllel	— — — — —	15
Hol nézzünk utána (Sz. A.)	— — — — —	16
Fix, hogy Vix (Novotny Júlia)	— — — — —	16
Rövidítsünk, de hogyan? (T. Urbán Ilona)	— — — — —	16
Szemle	— — — — —	17
Postaláda	— — — — —	18
Helyénvaló-e a betűejtés? (Kálmán Béla)	— — — — —	19
A borítón: Péchy Blanka művésznő Győrött, az országos döntőn átadja a Kazinczy-díjat a nyerteseknek (Fotó: Alexay Zoltán)	— — — — —	

Közéletiségünk nyelvi gondjai

Vagy fél évszázada már, hogy egyik vezető, igazán európai látókörű nyelvészünk azt írta: nyelvtudomány és nyelvművelés egymástól elkülönülő, kétfajta tevékenység. A nyelv tudományos vizsgálója — így gondolta — olyan, mint a biológus: számára a jelenségeknek nem értékük van, csupán létük; hivatása szerint ő csak figyeli az alakulásokat, de nem segíti, nem irányítja. A nyelvművelőt meg a kertészhez hasonlították: az értékeli, a hasznosít, erősíti, amit meg fölősegesnek vagy épp károsnak ítél, azt lenyesegeti.

Biológus és kertész akkori viszonyára nézve talán igaz is volt, s gyakorlatilag talán még a nyelvtudomány és a nyelvművelés egykorú állapotát is valóban tükrözte ez a megállapítás. Amde nem a természetüket találta telibe, csak a hibájukat. Mert amint a biológia oldalán ma már elválaszthatatlan a kutatás meg az elért eredmények gyakorlati alkalmazása, a nyelvtudománynak is két egymásba olvadó, egymást feltételező és egymástól elválaszthatatlan tevékenységi területre csak a vizsgálódás meg a befolyásolás. Valóra vált tehát az, amit említett tudósunkkal szemben a nem kevésbé kiváló nyelvművelő író, Kosztolányi Dező már akkor sürgetett: ma az elmélet itt is a gyakorlatból fakad és a gyakorlatért van.

Van azért a fenti párhuzamban, a kétségtelen összehasonlíthatóság mellett, egy jelentős különbség is. A gyakorlati biológus, a kertész: termelő; s amit ez a fontos, de viszonylag csekély létszámú réteg létrehoz, annak a nagy társadalom a fogyasztója. Hogy ez jól fogyaszt-e vagy rosszat, az a kertészen áll, s a közösség által csak közvetve befolyásolható. A nyelv — és főleg használata — szempontjából azonban az egész társadalom egyetlen nagy „termelő” közösség. Aki csak megszólal, szöveget hoz létre, a járókától a halászig.

Biológiai létünknek a fogantatás a kezdete, társadalmi létünknek az első szövege. Mert ez a folyamat akkor kezdődik, amikor a kisded megnyilatkozásából már nemcsak kikövetkeztetni sikerül, hogy mi lehet az indítéka (pl.:

sírásnak, nyöszörgésnek), hanem megtudni (akár egy „aama!” felkiáltásból, hogy almát kér, vagy az almát felismerte). Ettől persze még hosszú út vezet addig, amíg az egyén képszerűen ki tudja fejteni a gondolatát: de ez már a fejlődésnek csak további folyamata a minőségi ugrás után.

Am ez a folyamat életünk végéig tart. Környezetünk, a kisebb és nagyobb társadalom, a későbbiek során sem válik gondolatolvasóvá. Valóban „szóból ért az ember”, tehát gondolatainkból azt a hányadot, amelyiket — és olyan pontosan, amennyire — meg tudjuk fogalmazni mások számára. A beszédben vagy írásban létrejövő szövegeknek ugyanis valóban „termelője” az egyén; de az ennek eszközéül szolgáló közös nyelvnek bizony csak „használója”. A szavaknak és egyéb nyelvi elemeknek megvan a maguk társadalmilag ismert és elismert értéke, s ugyanígy a mondat- és szövegszerkesztés alapformáinak és változatainak. Válogatni korlátlanul lehet köztük, de mindig csak az értékhátaraikon belül, s csak a helyzethez illő.

„Atyám suszter volt...” — ez a kapcsolat aligha illik önéletrajzunk elejére. Az első szó fölébe lő a célnak, a második meg alája; azaz nemcsak ide nem való, hanem egymás mellé sem. „Nálunk a kutya sem törődik az egészségvédelemmel” — ez elhangozhat az üzemi öltözőben, de a taggyűlésen már nem. „Az elért eredmények megfelelnek a várakozásnak” — egy kutatóinfózet tudományos ülésszakán vagy egy üzemi termelési értekezletén helyén van; de komikus volna a bizonyítványt nézegető mama szájából.

Az egyéni szabadság érvényesítéséhez mindig két dolog kell: ismerni a mozgás korlátait meg a korlátokon belüli mozgás minden lehetőségét. Áll ez a nyelvhasználatra is. De itt a „mit lehet és mit nem” kérdését így kell feltennünk: „mit hol lehet, és mit hol nem”, vagy más oldalról közelítve: „hol mit lehet, és hol mit nem”!

S máris ott állunk közéletiségünk nyelvi gondjai közepette. Kinek hogyan köszönjek, kit hogy szólítsak meg? Önmagában egyetlen

lehetséges megoldás sem rossz. De lehet oda nem illő. — Hogyan kezdjem: „Mondja...” vagy: „Tessék mondani...”? Az én nemzedékem az elsőt sok viszonylatban udvariatlannak érzi, fiaimé a másodikat mosolygónivalóan öregesnek. — És persze: hogyan kell megszólítanom a közösséget, ha hozzászóllok, felszólalok, beszámolót tartok; s „Maguk” vagy „Önök” vagy „a Tisztelt jelenlévők”-e számomra ők a továbbiakban?

Gondok ezek, s még nem is a legnagyobbak. Az igazi nagy kérdés: hogyan, kinek a nyelvén szóljak a továbbiakban. A magamén-e, amelyik szervesen a sajátom, tehát gondolataimnak spontán, reflexszerű hordozója; de köznapi, sokszor családias szintű; — vagy azon a másikon, amely a sajtóban, tévében, rádióban, értekezleteken „közéleti” árad felém? Ez meg idegen tőlem, nem magamat fejezem ki rajta valójában. Ma szinte kinek-kinek magának kell megtalálnia a kettő között az odavalót. Azt, amelyik már igényesebb, de még nem igényeskedő.

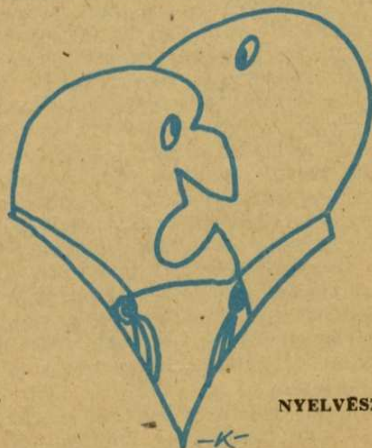
A „nyelvi pizsamánk” megvan, s otthoni használatra meg is felel. Am ahogyan kilépünk a lakásajtón, úgy érezzük: valamiféle „nyelvi frakkot” kell húznunk. Mert így halljuk, olvassuk: „A földeken kapálások és egyelések munkálatai folynak.” Hogyan mernénk hát azt mondani, hogy: „A földeken kapálnak és egyelnek”. Szabadlan még a „nyelvi zakókn”, társadalmi méreteken. Pedig az anyag megvan hozzá, talán meg is varránk, csak

magunkra öltetni félünk. Vagy csak most tanulunk varrni, s félünk: elszabnánk, vagy nem a megfelelő szövetet vennénk hozzá. Mert most bizony sokszor frakkot varrunk a sportszövetből, vagy tükörposztóból zakót...

Nemzetnyi méretű zavar van tehát a nyelvi érintkezés kulturáliságában. Magánéletünkben is (például a közvetlen környezet általános tegezése is túlzás); de a közéletben még inkább. A „közéletben” (munkahelyi, alapszervi közösségekben) vagy olyan családiasak vagyunk, mint otthon, vagy olyan fellengzősek, ahogy a „nagyközéletben” látjuk-halljuk. Nem csoda persze. A nyilvános beszédtevékenység kultúráját mindenütt a közéleti demokrácia követelte és alakította ki. S ez nálunk most alakul, most erősödik csak. Am a benne való mozgásnak „a nyelvi biztonságérzet” egyik oldalon terméke, a másikon feltétele.

A közéletben az tud bátran és hatékonyan részt venni, akiben ez a — meg-alapozott — biztonságérzet megvan. Megszerezni viszont nem lehet ezt másképp, mint a benne való részvétel adta gyakorlattal... — Ebből a bűvös körből segít kitörni a nyelvtudomány, s főleg alkalmazott ága: a nyelvművelés. Társadalmi feladatai közül ez a legfontosabb. De csak segíthet: az imént jelzett mindennapi gondok megoldása közös (itt mondhatjuk így: osztársadalmi) feladat. És közös érdek. Társadalmunk egészséges továbbfejlődése korántsem ettől függ; de ez is tényező benne, s nem mindegy: előrelendítő-e vagy hátráltató.

Deme László

NYELVESZETI VITA

Természetesség vagy izléstelenség

Nagyon sok levelet kaptam és kapok is folytonosan durva szavak, kifejezések elburjánzásáról. Biztattak és biztatnak, tegyem szóbá ezt a kérdést, kezdjünk ellene harcot, állítsuk meg ennek az izléstelen és romboló divatnak a terjedését. Ugyanezt a figyelmeztetést és feladatot megkaptuk a magyar nyelv héténeke budapesti záróülésén is, az Édes Anyanyelvünk fórumán.

Berallom, régebben túlársnak tartottam a felháborodást és az indulatokat. Azt hittem, hogy főként az idősebb nemzedék ütközik meg őszintébb, szókimon-dóbb korunk nyelvi megnyilatkozásain, az a generáció, amelyik minden szokatlan idegenkedve, ellenérzéssel fogad. Aztán hamarosan meggyőződtem róla, hogy — sajnos — nem erről van szó. Valóban megdöbbentően elterjedt a trágár, izléstelen beszéd, főként a fiatalság körében. Iskolázottságtól függetlenül. Én magam is tapasztaltam — nem is egyszer —, hogy villamoson, autóbussen beszélgető fiatalok minden mondatába belekerül egy-egy otrombaság, s olyan természetesen, mintha fogalmuk sem volna arról, mit mondanak, hogyan beszélnek, miként társalognak. Ez a „természetesség” persze igen sokszor megjatszás: titokban körül néz a nagyhangú, izléstelenkedő kamasz, hogy észreverték-e, milyen nagylegyény ő, s hogy mennyire nem érdekli, ki mit szol hozzá.

Valószínűleg mindenki előtt világos, hogy itt nem csupán nyelvi, nyelvrhelyeségi kérdéssről van szó, és a megoldás sem egyszerűen nyelvrész feladat. A bajok gyökere sokkal mélyebben van, tehát az orroslás módjának is ehhez kell igazodni.

S ebben az orroslásban részt kell vennie minden olyan intézménynek, amely a fiatalság nevelésének, világnézetének, emberi, közösségi magatartásának, ízlésének alakításával hivatalból is foglalkozik. Bizonyosan törődik vele az iskola, valószínűleg felfigyeltek rá a különféle ifjúsági szervezetek is, de — úgy látszik — sokkal több figyelmet,

sokkal több gondoskodást, törődést érdemel.

Sok szülő panaszkodik, hogy — véleményük, tapasztalatuk szerint — az iskola sem áll ki ebben az ügyben kellő eréllyel. „Egyik alkalommal egy általam nagyra becsült tanárnőnek megemlítettem — írja egy hallgató —, hogy a gyerekek beszédmodora nem valami kellemes, csodálkozom, hogy ezt az iskolában eltűrjük. Azt jelezte: ezen nem lehet segíteni, észre se kell venni.”

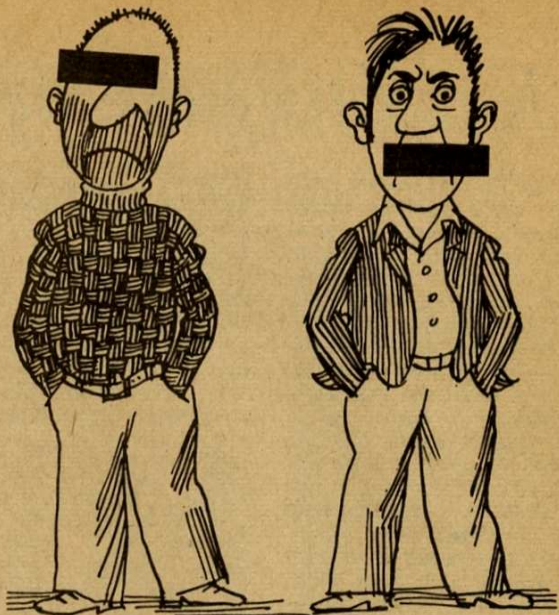
De vajon lehet-e észre nem venni?

A tapasztalat azt mutatja, hogy főként az idősebb generáció tagjai veszik észre. De azért nem hiszem, hogy a fiatalabbaknak teljesen közömbös volna ez a kérdés. Erre nézve vannak személyes — biztató — tapasztalataim is. A legutóbbi: a győri Kazinczy-versenyen több tanuló Kovács Miklósnak beszédünk eldurvulásáról szóló cikkéből olvasott fel egy-egy részletet. Nyilván azért is, mert tartalmával, mondani-valójával egyetértett.

Az izléstelen, durva beszédéről szóló vitákban szinte mindig első helyen szerepel a rádió, a televízió, az újságok, folyóiratok és a színpad felelőssége. Mint az imént említett anyanyelvi fórum felszólalói is hangoztatták: ezek példája is bátorítja, biztatja fiatalságunkat (s nemcsak a fiatalságot) a gátlástalan nyelvhasználatra, a trágár beszédre.

Bizonyos, hogy így van, de azt is meg kell mondani, hogy a témának ez a része nem ilyen egyszerű.

Sokan hivatkoznak például Petőfira, Aranyra: lám, ők nem szorultak arra, hogy alantas, trágár kifejezéseket használjanak, s mégis ki tudták fejezni — művésien — az élet minden jelenségét. Ez is igaz. De azt se felejtjük el, hogy Petőfi stílusa, nyelvhasználata botránykö volt a maga idejében sokak előtt. Alantasnak, pórának tartották. Az is volt a maga természetes egyszerűségével a divatos üregházi, az élet nyelvétől távoli stílushoz képest. S azt se felejtjük el, hogy hétkorba azért Petőfinél is ta-

lálunk olyan szavakat, amelyeket a mai irodalomban, színpadon is kifogásolunk. Hát még ha a régebbi irodalmat vagy harsány vidámságú népi játékaikat nézzük. Tehát: az ízlés, a szó-kás mindig változik, s ez napjainkra is érvényes. Aztán: az író, az alkotót nem szabad (de hosszabb távon nem is lehet) megkötni, korlátozni abban, hogy „adekvát módon”, azaz a mondanivalót pontosan tükröző formában fejezze ki gondolatait.

Nincs tehát semmi baj az említett intézményekkel? De van! Az, hogy fölöslegesen is, a feltűnés (megbotránkoztatás?), a divat kedvéért is igen gyakran élnek izléstelen, durva szavakkal, kifejezésekkel, olyankor is,

amikor a helyzet, a mondanivaló egyáltalán nem teszi szükségessé, nem magyarázza használatukat. Amikor tehát nincs „funkciójuk”, sajátos szerepük.

Még egy gondolatot. Valaki nemrég azt mondta nekem, miért kellene attól félni, ami természetes, ami az emberi élethez szervesen hozzátartozik.

Valóban, miért kellene félni? Az evés az élet feltétele. Nem is restelkedünk miatta, eszünk magunkban is, mások előtt is. Ugyanilyen természetes dolog, „szükséglet” az evéssel összefüggő másik tevékenység is. S mégsem jut eszébe jóízű embernek, hogy ezt a műveletet — önszántából — mások előtt végezze.

Lőrincze Lajos

Centírozás

Aki csak egy kicsit is ért a gépkocsikhoz, tudja, hogy a kerekeket ki kell egyensúlyozni, különben tönkremennek a csapágyak. A kiegyensúlyozás művelete úgy történik, hogy a kereket egy gépre erősítik, megpörgetik, s ahol könnyebb, oda ellensúlyt raknak, hogy a forgási középponttól, a centrum-tól eltávolító lendület, a centrifugális erő a kerék minden pontján egyenlő legyen.

Abba talán még bele lehetne törődni, hogy a kiegyensúlyozás mellett centírozást is mondjunk meg írjunk, bár a megcsonkított centrum-ból a németes -íroz képzővel alkotott szó nem nyeresége nyelvünknek. Az viszont már kétszeresen bosszantó, hogy a centírozás-ból az autós-nyelvben centírozás lett. Ez van kiírva minden cégtáblára, így él a műhelyek dolgozóinak, a hivatásos gépkocsivezetőknek és a magánautósoknak a nyelvében egyaránt.

Nyilvánvalóan két dolog miatt torzult el a német ihletű szó a magyar ajkakon. Egyrészt sokak számára nem világos az összefüggése a centrum-mal; másrészt a töve (az r kivetése után) azonos lesz a közismert centi-vel (holott ehhez semmi köze). Vagy talán a mássalhangzó-torlódást nem kedvelő ősi hangtörvény lépett kései működésbe, s ezért lett a centírozás-ból centírozás? Nem hinném: inkább a nyelvi műveletlenség diadalmaskodik.

Reméljük, csak átmenetileg!

Fábián Pál

Mi az epizód?

Nem mi tesszük szavát először a televízióból elterjedt szóhasználatot, hogy tudniillik a több részes alkotások egy-egy részét, fejezetét mint epizód-ot konferálja a műsorközlő.

Nézzük meg, mit mond erről a szóról a Magyar Nyelv Értelmező Szótára. A II. kötet 400. oldalán van az epizód szócikke. Eszerint az epizód elbeszélő vagy drámai műben a főcselekmény-nyel lazább összefüggő (mellék) cselekmény, jelenet, részlet; kitérés. Tv-műsorok esetében kétségtelül drámai művekről van szó, mégis ideírjuk a szótárban feltüntetett második jelentést is: valamely cselekmény, történet, folyamat alakulására lényegében nem ható, mellékes, de érdekes esemény, eset.

Valaki azt mondhatja: nagy értelmező szótárunk 1966-ban jelent meg; hátha az epizód szó jelentése azóta kibővült. De az 1972-ben megjelent egykötetes szótárban is azt olvashatjuk, hogy az epizód mellékes esemény. Még frissebb az Idegen szavak és kifejezések szótára (1973). Ebben is szinte szó szerint ugyanez áll.

De talán angolul — hiszen sok folytatásos tévéjáték angol nyelvű — az epizód fejezetet, részletet jelent. A legnagyobb angol-magyar szótár (Ország László, Akadémiai Kiadó 1968) 'mellékesemény, epizód' fordítását adja a szónak. Több bizonyíték talán nem kell. Ám valahonnan mégiscsak átvették televízióink az epizód szónak 'részlet, fejezet' értelmét. Bárhonnan vették is, tévedtek; a magyarban az epizód az előbb idézett tartalmat hordozza. Márpedig alig hisszük, hogy egy 13 folytatásból álló produkció csupa mellékcselekményt, kitérést tartalmaz.

Az epizód ilyen használata tehát hibás

Szántó Jenő

Találkozás az olvasókkal

Az anyanyelv hete — Budapest a magyar nyelv hete — rendezvény-sorozat záró eseménye volt április 29-én délután a TIT fővárosi szervezetének Kossuth Klubjában az Édes Anyanyelvünk első ankétja. A nagytermet zsúfolásig megtöltötték az érdeklődők: mint a későbbiekben, főszoalásokból kiderült: munkások, pedagógusok, diákok, meg színész, újságíró, beszédnár és sok más foglalkozású érdeklődő.

Lőrincze Lajos, a szerkesztő bizottság elnöke, megnyitójában, miután üdvözölte a vendégeket, bemutatta az elnöki asztalnál helyet foglaló nyelvészeket, a folyóirat egy-egy rovatának vezetőjét, szerkesztőjét: Bencédy Józsefet, Fábrián Pált, Grétsy Lászlót, Kovalovszky Miklóst, Rácz Endrét és T. Urbán Ilonát. Elmondta: évről évre megszokottá vált, hogy a magyar nyelv hétét nyelvművelő fórum zárja, — azt tervezik, hogy ezután az Édes Anyanyelvünk ankétja lesz ez. De a folyóirat természetesen más alkalommal is, másutt is szívesen rendez találkozót, beszélgetéseket.

Bencédy József, a lap felelős szerkesztője szövege után. Emlékeztetett rá, hogy már az 1958-as pécsi nyelvművelő tanácskozáson sürgötték egy ilyen tárgyú folyóirat megjelentetését, és a fáradozások után most teremtetek meg a lehetőségek a megjelenésre. Meg erősítette az első szám programadó vezércikkében foglaltakat, köztük azt, hogy a folyóirat népszerű, egyszerűsített tudományos kívánni, így minél szélesebb közönséghez szólni. Közölte, hogy az első szám megjelenése után sok levél érkezett az ország minden részéből, örömmel üdvözölve a megjelenés tényét, a lap tartalmát, nem hallgatva azonban a szegényes külsőről és a viszonylag magas árról. A levelekben egyúttal sok javaslatot is kaptak a lap tartalmi gazdagítására.

Az ezután kialakult több órás beszélgetésben a nyelvművelés sok időszerű kérdése hangot kapott, és sok indítvány is elhangzott a lapra vonatkozólag. Ilyenek: jelenjék meg legalább kéthavonta; a folyóirat köré ki kellene építeni a magyar

nyelv barátainak körét; többben kérték a szerkesztőket, jelenjék meg több harcos glossza, esetleg karcolat; tegye szavát a folyóirat az előszóban, írásban, sőt irodalomban és színpadon mindinkább terjedő tragédiák dolgát; gyorsabban minősítse az érzékelhető új nyelvi jelenségeket, közöljön szómagyarázatokat, származástani (etimológiai) és jelentéstani (szemantikai) eligazítással; világítsa meg célirányosabban a közoktatás, az iskola tennivalóit stb., stb.

Már este volt, amikor Lőrincze Lajos zárszóval elmondta: ez az ankét is igazolta, hogy az Édes Anyanyelvünk hamar megnyerte az olvasók érdeklődését, tettségét, és hogy az egyre műveltebb nyelvi közvélemény sok tanáccsal segíti a szerkesztők munkáját. Az ankétan elhangzott javaslatokat csakúgy, mint a szerkesztőséghez írt leveleket, gondosan tanulmányozzák, s igyekeznek hasznosítani.

Sz. J.

Délutáni párbeszéd

SZÍNHELY: PRESSZÓ EGY VÁROSBAN

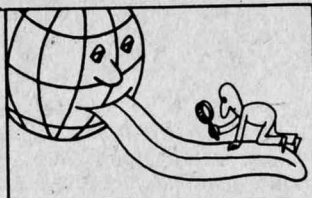
- Csókollak, drágám!
- Szó, édesem.
- Cigi?
- Kösz. Még mindig, pedig öreg mackóm annyit dörmög miatta.
- Mit parancsolnak a hölgyek?
- Hozzon, aranyoskám, két erős kávét és két konvakt.
- Parancsoljanak, két kávé, két konvakt.
- Puszi.
- Csirio!
- Szól!

Szóval édesek vagyunk, édesek és sznobok. Nem akarunk elmaradni a

divattól, vagy nem is figyelünk rá, hogy ezekben a nyelvi formákban is magunkra öltöttük Európa kacatját. Figyeljék meg, kedves olvasóink, milyen bizalmas és édeskes viszonyban vagyunk a televíziós beszélgetésekben vagy az áruházban is. Pedig engem például igazán nem érdekel, hogy a neves tudóssal vagy művésszel per Tamáska viszonyban van a riportot készítő vagy a beszélgetést vezető, aki feltehetően ezt a „beavatottak vagyunk” helyzetet akarja tudtunkra adni. Az is zavar, ha a pult két oldalán állók drágámnak, aranyosnak, galambocskámnak maszatolják szét egymást, mert azon tűnődöm, találkoztak-e már bizalmas kettesben, vagy olyan öregnek látják-e egymást, hogy rászolgálnak erre a bizalmaskodó szánalomra.

Bencédy József

EGY KIS ALKÍMIA

Csokonai írja Konstancinápoly című nagy bölcselő költeményében Mohamed híveiről:

A roppant templomok, nézd, miként kérkednek
Nevével a benne lakó Muhamednek!
A melyekbe sok szent bögéseket hall
Az ezekben igen gyönyörködő Alla.
Ki örül, hogy nevét a felhőkre hánynya
Zöld selyem turbánban fénylő muzulmánja.
S könyörülven hozzá esdeklő táborán,
Szentebb lesz az ilyet ígérő Alkorán.

Az Alkorán nem más, mint a mohamedán hívők szent könyve, a Korán, a „Török Biblia”, ahogy egy XVIII. század végi írónk, Mátyus István említi 1787-ben: „a Korán-ban, vagy a mint mi hívjuk, Török Bibliában...” Ám néhány évtizeddel korábban híres Törökországi leveleiben Mikes Kelemen még alkorán-t írt. Csokonaihoz hasonlóan.

Melyik hát a helyes, a hiteles? A szó végső soron arab eredetű (arab volt az iszlám vallást alapító Mohamed próféta anyanyelve is), a qorán jelentése ott szó szerint: „szózat, felolvasás”, az al- pedig az arab névelő.

Számos arab eredetű szavunk került át így névelőstül nyelvünkbe. Ott van mindjárt az oly sokat emlegetett alkohol, amely nem más, mint az arab al-kohl megfelelője, ahol is a kohl

eredeti jelentése: „szemöldök és szempilla festésére használt finom antimon por”. De hogyan lett ebből „borszesz”? A neves svájci természetkutató és alkimista, Paracelsus terjesztette el a XVI. században az alco(h)ol vini („bornak pora”) kifejezést, amelyből a szó mai jelentése megmagyarázható.

De arab maga az alkimia is, amivel Paracelsust gyanúsították, bár ő többször is kijelentette, hogy az alkimista célja nem az aranysínálás, hanem a gyógyszerek tanulmányozása és készítése — azaz a mai értelemben vett vegyészet, a kémia.

Az alkimia s a kémia tehát eredetükben azonosak: a kémia az arab alkimia névelőtlenné változata, s eredeti jelentése: „bölcsök köve, elixír”, mivelhogy a kö-

zékpor vegyészeti, az alkimisták ezt a csodagyógyszert, a „bölcsök köve”-t kutatták, amellyel arannyá tudják változtatni az anyagokat.

Mivel pedig az arabok kiváló vegyészek voltak, nem csodálkozhatunk azon, hogy például a cukrászatban piros festékül használt alkormös neve is arab eredetű: az alkormös maga egy trópusi növényfajta, amelynek érett bogyóiból piros festéket sajtolnak a sütemények és italok színezésére. A szó az arabban al-qirmiz, s eredetileg nem növényt, hanem bizonyos fajta rovtartó jelentett, amelyből piros festéket készítették. (Az arab szó végső soron ó-ind eredetű: a krmi-ja jelentése ott: „féregből készített vörös festék”). A növényre a festékül használt piros bogyói folytán ragadt rá a név. Ez az arab szó a legtöbb európai nyelvben alkermes alakot öltött, s csak nálunk lett — népi értelmezéssel — alkormös belőle. Talán azért, mert a körmeiket is bíborszínűre festették hölgyeink.

Az elmondottak alapján magunktól kitaláljuk, hogy a vegyészeten használt „lúg” jelentésű alkáli éppúgy arab eredetű, mint ennek névelőtlenné változata, a káli(um) (a lág, egy vegyértékű földfém neve): végső forrásuk a „növényhamu, földhamu” jelentésű arab al-quali.

Az arabok azonban nemcsak jó vegyészek, hanem jó matematikusok is voltak. Csodálhatjuk-e, ha a diákoktól rettegett algebra is arab eredetű, akárcsak az algoritmus. Az algebra (az arabban: al-gebr — kiejtve: al-dzsebr) eredeti jelentése „helyreállítás”, s mai jelentése azzal magyarázható, hogy a IX. században élt arab tudós, Kwarizmi matematikai munkájának címeben Al-gebr állt. Mi tehát — a latin nyelv közvetítése folytán — nem egészen szabályosan ejtjük a szót, ahogy például a Gibraltár nevet sem, amely szintén arab eredetű. S ha már az arab eredetű földrajzi nevekhez kanyarodtunk, említsük meg, hogy Kairo eredeti neve Al-Qahira: „a győzelmes nő”: e névben is fölismerhetjük tehát az arab névelőt. A város neve végső soron a Mars bolygótól származik: ezt a csillagot nevezik az arabban al-Qahir-nak, „a győztes”-nek. A névadást pedig az magyarázza, hogy a város magját alkotó katonai tábornok 966-ban abban az órában kezdték építeni, amelyet — a csillagászok szerint — a Mars bolygó uralt.

Szilágyi Ferenc

A PATVARISTÁTÓL A FOCISTAIG

A más nyelvekben jártos ember ajkára könnyen furakszik egy-egy alkalmilag átvett idegen szó, noha éppen magyarul beszél. A környezete aztán, ha ismételt hallja a kölcsönszót, nemegyszer átveszi, holott talán nem is ért az átdadott nyelven: elfogadja az új vendéget családtagnak. Így terjedt el nemrég a szputnyik, a krimi, a sztóri.

Am a társadalmi környezetnek is pontosabban kell ismernie az idegen nyelv szerkezetét ahhoz, hogy valaki ennek todalékait a megértés reményével magyar szótóhöz merje fűgeszteni.

A korszerű európai műveltséget népünk századokon keresztül a latin nyelv

közvetítésével vette át. De a tanultaknak még a magyarba átkerült ráció, devalváció, restauráció-félék közös képzőjét is föl kellett tudniuk ismerni ahhoz, hogy valaki újabban meg merje teremteni a gúnyos-játékos kitaláció szót a „tudákos kiagyalmány” jelentés kifejezésére. A latin képző fölismerése teszi érthetővé, hogy a „dohányzó”-t egykor pipatórium-nak, a kulacsot hangutánzó alapszóval klipiklapatórium-nak, a mániákus embert bolondikusnak, viselkedését bolondériá-nak, a heves választási „érvelést” dörongológia-nak is becézték. A jogot s a joggyakorlás központjait a „civakodás” értelmű magyar patvar szóból képzett pat-

varia, a jogot tanuló ifjút meg a patvarista elnevezéssel illették.

Az utóbbiban fölismerhető a latin eredetű -ista képző. Ez a képző az idők jártával annyira termékeny lett a magyar szóalkotásban is, hogy hajdani kedélyeskodó színe — ha volt is — fakulni kezdett, jelentésfunkciói pedig hihetetlenül szétáztak. (Megfelelő más nyelvekben is alakultak.) A forgalmista, irodista például félig komoly foglalkozásnév; az ötödista, hatodista, elemista, polgárista, kereskedelmista, egyetemista a megfelelő iskolatípusok, osztályok diákjait jelentette. A megszűnt intézményekre utalók persze éppúgy feledésbe merülnek közülük,

ahogy a korábbi, latin képzésű grammatiszta, szintaxiszta-félék elavultak. — A politikai vezérhez való csatlakozást jelölő kossuthista, horthysta-félék ma elég ritkák; a szondista (Szondi Lipót pszichológus tanítványa) típus azonban a tudományos életben nem szokatlan; s a nyerskoszt hirdetőjének követőit is így nevezték bicsérdista-knak. A zongorajátékos zongorista. A művészi irányhoz tartozást fejezi ki a kassákista; az ifjúsági szervezet tagját jelöli meg a már régies KISZ-ista, a művészeti egyesületét a régi kislefaldysta (a Kisleföld Társaság tagja), a sportegylet játékosát vagy szurkolóját a fradista, a Berzsenyi nevét viselő iskola diákját a berzsenyista. Aki focizik, az focista; akinek mázlijavan,

az mázlista — és így tovább.

Hangsúlyozom: a közművelődés, a viszonyok, a divat változásával az effajta hibrid alakok igen gyorsan ki is kophatnak a nyelvből.

Manapság inkább csak a szaknyelvekből ismert idegen műszók képzőjét (végződését) kapcsolják magyar töhöz, s ezek az egyedi alkotások éppen kedélyes hangulatuk, szellemességük folytán hatásosak. Használatuk azonban többnyire csak a tanultabbak körére szorítkozik. Az -itisz végű betegségnevekben például az előtag rendszeren azt a szervet nevezi meg, amely-

ben a baj fészkel. Ezért mulatságos Boldizsár Iván úti beszámolójának a részlete: „Ma reggel *hotelitiszem* van. Kinyitottam az ablakot, de csak (a londoni) köd áramlott be... Fáj a fejem... (Végre) a *hotelitisz* elmúlt, fejemből a kis fájás is.” A sajtó, illetőleg a fordításnyelvből ismerem az *iskolaundoritisz* és a *munkaundoritisz* tréfás alkotást is.

Elvéve a szomszédos nyelvek toldalékai is megjelennek magyar szótón (pl. *zengeraj* 'dalkörfele'), ezek azonban eléggé más stílushatást keltenek.

Tompa József

„Hátra van még a feketeleves...”

Száz éve született Csefkő Gyula, a magyar népi szőláskincs tudós kutatója. Nevéhez fűződik számos közismert, többnyire ma is élő szólásunk létrejöttének, történetének magyarázata.

Szókásmondásaink eredetét kutatva, Csefkő Gyula fölmérté azt a tapasztalati tény, hogy a szólások legtöbbszörnek háttérében ott rejtőzködik a mindennapi életnek egy-egy vonatkozása. Minél általánosabb volt valamely életviszony, és minél mindennapibb volt egyes jelenségek szemlélete, annál könnyebben válhatott gyakran használt nyelvi megjelöléseikből szólás. Az étkezés életünk fenntartásának nélkülözhetetlen eszköze. Nagyon természetes tehát, hogy az ételek elkészítésének, a sokféle konyhai és asztali műveleteknek tömérdek nyelvi emléke van. Számtalan szólásunk is a sütés-főzéssel kapcsolatos nyelvhasználatból ered.

A konyhaművészettel és háztartással összefüggő szőláskészlet vizsgálata különösen kedvelt tárgya volt Csefkő Gyula kutatásainak. Ezzel függ össze a címben jelzett szólás eredetének megfejtése is, s ezzel a szerző egy igen elterjedt és tetszetős, de megalapozatlan elméletet cáfol meg.

A még csak ezután következik a dolog kellemetlen része' jelentésű szólást a régi magyarazók a történelmi eredetű szállóigék közé sorolták, és főleg Török Bálintnak (olykor Majláth Istvánnak, Thököly Imrének) török fogságba esésével hozták kapcsolatba. Ezek a magyarazók a feke-

televest azonosították a fekete-kávéval. Csakhogy ezt az azonosítást semmi sem igazolja. A nevezettek fogságba esését részletesen leíró egykori történelmi dokumentumok sem említik a fogva tartásnak azt a módját, hogy a vendég még nem mehet el, mert hátra van a feketeleves.

Mi hát ez a feketeleves? A régi magyar konyha egyik jól ismert, gyakran használt lefajtája, amely a beletört vértől, máskor borba áztatott piritós kenyértől vagy szitán áttört főtt szilvától kapta sötét színét és nevét. Különféle húsételekhez készítették, Persze a hús mindig kelendőbb volt, és inkább elfogyott, mint a leve. De a gondos háziasszony ezt sem öntötte ki, hanem esetleg azzal tette félre, hogy „majd megisszátok még a levét” (ti. a húsnak a levét).

Ezzel el is jutottunk a szólás mai jelentésének forrásához. *Lé = leves* szavunknak ugyanis a régi nyelvben volt átvitt értelmű 'baj, kellemetlenség' jelentése is (vö. *nyakleves*, *megissza a levét* stb.). Másrészt — mint sok más kifejezésnek — ennek a háztartási szókapcsolatnak is bizonyára gyakran fordult elő gúnyos használata (vö. *mákvirág*, *jó pipa* stb.). Az eredetileg csupán tájékoztató vagy biztató ígéretből aztán a hangsúly, a kiejtés módja és körülményei könnyen ellenkezőjére fordíthatták a jelentést. Így kapta meg szólásunk a mai tréfásan fenyegető értelmet.

Benkő László

Új tudományág született

A nyomok eltüntetése, a nyomozás félrevezetése szinte egyidős a bűnelkövetéssel. A civilizáció fejlődésével a bűnözők módszerei is finomodtak. A tettesek eltüntetik, a betörés szerszámaikat, álnevet használnak, s hogy ujjlenyomatuk ne maradjon a helyszínen, kesztyűben dolgoznak, a nyomozókutya munkájának akadályozására is megvannak a módszereik.

A bűnfelderítés tudománya azonban már nagyon régóta képes arra, hogy a szándékosan megváltoztatott helyszínből is olvasni tudjon. Modern kémiai, fizikai, orvosi eljárásokat hív segítségül a parányi anyagnyomok elemzésére, s ezáltal hasznos útbaigazítást kap az elkövetés eszközeire, lefolyására, a tettes személyére.

Talán meglepődik az olvasó, hogy az anyagrézseccskéket faggató kriminalisztika taglalása vezet be egy nyelvészeti cikket. Ám nincs tévedés: a kriminalisztika szolgálatába állt nyelvtudomány is a szem elől elzárkozó mikrovilágot, a szöveg, a beszéd sajátos egységeit, azok szerveződését kutatja.

A büntetőügyekben és a polgári perekben gyakran szerepelnek olyan szövegek, amelyek értelmi szerzőjét kell megállapítania a hatóságoknak. Például M. S. osztályvezető névtelen rágalmazó levelet kap, és csupán gyanítja, hogy kitől eredhet; vagy R. G. végrendeletét fia nem fogadja el hitelesnek, R. G. fogalmazványának. Ilyen ügyekben mind a nyomozás, mind a bírói döntés számára fontos lehet egy felkért szövegutáni szakember elemzése, véleménye.

A kriminalisztikai szövegvizsgálatok létrejöttét egyéb külső körülmények is sietették. A névtelen levelek készítői, jöllehet igen ritka esetben bűnözők, mégis tudnak arról, hogy kézírásuk alapján azonosíthatók, leleplezhetők. Ám ha újságok szavaiból állítják össze névtelen levelüket, szinte biztosak sikerükben. Ilyenkor persze nem gondolnak stílusuk egyéni vonásaira.

Hogy ma már féltucatnyi nyelvészünk segíti a bűnfelderítést, az igazságszolgáltatást, annak magyarázata a nyelvtudomány fejlődése.

A nyelvészet évszázados kutatásaival eljutott oda, hogy a hétköznapi ember beszédében, fogalmazványában fölismerje az egyé-

nit, hogy az eltérő témájú szövegek nyelvi hasonlóságának mértékét meg tudja határozni. Szókészlettani gyűjtései, nyelvrétegbeli, nyelvjárási vizsgálódásai segítségével sok esetben eldöntheti, milyen foglalkozású, életkorú, nyelvjárási ember használhatta ezt vagy azt a szót. A nyelvélektani kutatások fényt derítettek arra, hogy egy írásmű létrehozásában milyen sok kisért, kész nyelvi elemet használunk föl. A nyelvi sablonok teszik folyamatossá a beszélgetéseket. Ez a magyarázata az egyén különböző fogalmazványaiában vissza-visszatérő szavaknak, szókapcsolatoknak, közhelyeknek (*na mármost, úgy is mondhatnám, az az igazság* stb.). Az egyéni stílus létezésének másik előidézője a véges emberi memória. Egymilliónyi szót, sok ezer nyelvi szabályt elcsajátítani senki sem tud, de nincs is rá szüksége. Mivel ugyanazt a gondolati tartalmat sokféleképpen lehet szavakba önteni, s mivel bizonyos szavak, szókapcsolatok, mondat szerkezetek amúgy is bonyolultak, az egyén az anyanyelvének elcsajátítása során választ a lehetőségekből. Például hall és olvas szállóigéket, de iskolázatlansága, nyelvi igénytelensége folytán jelentésüket nem fogja föl, ezért használatukról lemond. Vagy éppen ellenkezőleg: megtetszik neki az -andó képzős melléknévi igenév, s keresi az alkalmat a használatára. Hozhatnánk más példákat is: valaki megkedvelheti az egyébként ritka előfordulását — *jöllehet, bár kötőszó* — megengedő mellékmondatokat, sajátos tagadásuk miatt. Ilyen és ehhez hasonló szövegalkotási sajátosságok összessége alkotja az egyéni stílust.

A kriminalisztikai szövegvizsgálat tehát két különböző szövegről (például névtelenről és spontán keletkezősűről) megállapíthatja, hogy azonos fogalmazó (értelmi) szerzőtől származhat-e, továbbá következtethet a fogalmazó szerző életkorára, nemére, foglalkozására, nyelvjárásiára, érdeklődési körére, esetleges elméleti és idegbetegségére. Ez utóbbi szakértői vizsgálat (az úgynevezett csoportazonosítás) még jobban kitágítja a nyelvtudományi elemzések hatókörét.

Nagy Ferenc

MÓRA FERENC meg az AMI

Az *ami* vonatkozó névmás — mint ismeretes — rendszerint olyan mellékmondatot vezet be, amely a főmondatban meg nem nevezett dologra vonatkozik, mint például ebben a közmondásban: „Nem mind arany, *ami* fénylik.” Megnevezett dologra általában az *amely* névmás utal: „Itt vannak a könyvek, *amelyeket* kértél.” Nem ritkaság azonban, hogy ezt a szerepkört is az *ami* névmás veszi át, különösen a mindennapi, természetes beszédben. Ilyenkor inkább így szoktuk mondani: „Itt vannak a könyvek, *amiket* kértél.”

Sokszor találkozunk az *ami* névmásnak efféle használatával az élőbeszédhez közel álló stílusú írók műveiben, így Móra Ferencnél is. Ebben a természetes folyó stílusba jól beleillenek az *amely* helyén az *ami* névmást szerepeltető mondatai is. Lássunk egyet mutatónak: „Tulajdon az a kenyér volt, *amit* én adtam anyámnak.”

Meglepő azonban, hogy Móra műveiben, az *ami* névmásnak egy kevésbé szokásos használata is felbukkan. Ilyenkor az *ami* nem valamiféle megnevezett vagy meg nem nevezett dologra, hanem egy egész gondolatra, egész mondatra, a főmondat teljes tartalmára vonatkozik. A legvilágosabban talán a „Földhözragadt János története”-ből vett alábbi idézettel mutathatjuk be ezt a mondattani jelenséget: „*Vén ebre már kár a korpa — mondta egy különösen mérges uraság, ami olyan szép közmondás, hogy mindenkinél el kellett rá magát nevetni.*” Az *ami* névmás itt valóban teljes mondatra, az említett közmondásra utal. A magyar nyelv ilyenkor többnyire nem vonatkozó mondatdal, hanem mellérendeléssel, mutató névmással szokott élni, ekképpen: „s ez olyan szép közmondás...”

Az egész mondatra vonatkozó *ami* kétségtelenül idegen hatásra honosodott meg nyelvünkben, de különleges szerepkört, sajátos stílusértéket vívott ki magának. Móra az idézett novellarészletben az utólagos hozzátoldásnak a szerepében használja. Ilyenkor nemegyszer önállósul is az *ami*-vel bevezetett mondat. Hadd mutassunk be erre is egy példát, a „Négy apának egy leánya” című regényből: „... benne vagyok a kaszinó választmányában, a közgyűlésben, az iskolaszékben, diszelnöke vagyok a méhészegyesületnek, és pár évvel ezelőtt a csónakdába is beválasztottak. *Ami annál nagyobb tisztesség, mert én se nem iszom, se nem kártározom.*” — Máskor meg valamely mellékebb körülmény érzékeltetésére, közbevetésszerűen él az egész mondatra utaló *ami* névmással. A „Mindennapi kenyerünk” című elbeszélésében olvashatjuk a következőket: „Elég az hozzá, hogy Jóska bekukucskált a kerítésen, *ami még nem lett volna baj*, de tudtomra is adta, hogy jelen van.”

Az *ami* névmásnak efféle használatát Mórán kívül számos más kitűnő stílusú írónk is szentesítette már. Móra stílusának vizsgálata, akinek hozzátoldás- vagy közbevetésszerű mondatait többnyire bujkáló ironia is fűszerezi, csak megerősít bennünket abban a véleményünkben, hogy az egész mondatra vonatkozó *ami* névmásnak sajátos használata új kifejezőeszközzel gyarapította nyelvünket. A nagy író születésének századik évfordulójára emlékezve, nyelvünk kincstárnyi gazdagságú hagyatékából hadd csillogtassuk föl ezt a finom mívű mondat-szerkezetet.

Rácz Endre

„Az ő fogatuk nem az ön temploma felé tart”

A című választott mondatot Antonie Blondin „Nem kell a káknán csomót keresni” című elbeszélésének a *Nagyvilág* 1978. évi 9. számában megjelent magyar fordításából idézzük. Vajon kinek a templomáról lehet szó? Kit szólítanak ön-nek ebben a mondatban? Gondolhatunk arra, hogy valakinek a házat, palotáját vagy műtermét nevezi templomnak az író. Gondolhatunk arra is, hogy a novella egyik szereplője a szóban forgó templom tervezőjéhez, építőjéhez szól.

Kétségünk csak addig tart, ameddig a mondatot szövegkörnyezetéből kiragadva vizsgáljuk. Ugyanis az idézett szavak egy különös *imában* hangzanak el. Az elbeszélés hőse, Abel Perrin író, aki szeretné elnyerni a Minerva-díjat, betért az Aquinói Szent Tamás-templomba, és buzgó fohászkodásba kezd: „Uram, íme itt vagyok újra, hosszú távollét után... Ön bizonyára tudja, hogy elég helytelenül viselkedem... Ön azt gondolja majd... hogy csak akkor keresem föl, amikor szívességet akarok kérni... Én a lelkem mélyén igenis bízom önben, tudom, hogy semmi sem történik az ön tudta nélkül. Ezért méltányos volna, ha ön nekem szánna a Minerva-díjat, inkább mint Delville-nek, aki már a márkinók jelöltje, vagy Merguez-nek... Az ő fogatuk nem az ön temploma felé tart...”

Az elbeszélés szerint a jelenet templomban zajlik le, és Perrin imádkozik. Az ön tehát ebben az esetben az Isten. Az Istent azonban a hívők magyarul tegezni szokták. Nem tiszteltlenségből, hanem azért, mert a vallások és szertartásaik kialakulása idején az udvarias, megkülönböztető megszólítás, az önözés, magázás még nem létezett. Az imádások tehát a legtöbb nyelvben az ősi, egységes tegezést, az egyes szám második személyű megszólítást őrzik szövegükben, és a nyelvszokás úgy kívánja, hogy újabb vagy rögtönzött fohászokban is tegezve szólítsák meg az Istent.

A fordítás franciából készült, és a fordító, Rayman Katalin figyelmét bizonyára elkerülte, hogy a magyar nyelv-szokástól eltér, ha a francia hívő a magyar szövegben magázza, illetőleg önözve szólítja meg az Istent. Az eredeti szöveggel azonos hatást tehát akkor ért volna el, ha így imádkoztatja hősét: „Uram... Te bizonyára tudod... stb.” Ha Perrin a templomba betérve történetesen a Miatyánkot imádkozta volna el, így kezdte volna szavait: Notre Père qui êtes aux cieux...; ha a fordító következetes önmagához, ezt olvashattuk volna magyarításában: „Ön, Atyánk, aki a mennyekben van...” Helytelenül! Hiszen a francia imádság többes szám második személlyel kifejezett önözésének a magyarban a tegezés felel meg.

Vida Tamás

Balázs József legújabb kisregényének stílusáról

A nyelv hajlékonysága, változatossága nélkülözhetetlen feltétele az irodalmi alkotások létrejöttének. Az író fölhasználja a nyelv lehetőségeit, s szókincsében, mondat szerkesztésében és egyéb stílusesszékében sajátos nyelvet alakít ki. Ezt tapasztaljuk Balázs József legutóbbi könyvében, A Szeretők és szerelmek című kisregényben is.

A legszembevetőbb sajátosság a látszólagos egyszerűség. Egy mai asztalos szakmunkás életének egy érdek-epizódját mutatja be: hétköznapi eseményeket, az „átlagember” életének kisebb-nagyobb fordulóit. S

Balázs József ehhez a túlzó díszítésektől mentes áttekinthető mondat szerkesztést választotta.

A jellemzések, leírások során nem bukkannak föl fontoskodó szavak, fölösleges elemek. Jó példa erre a második fejezet kezdete, ahol két rövid bekezdésben egy félbehagyott építkezés látványát és hangulatát vetíti elénk az író: „A fehérre meszelt felvonulási épületek csukott ablakait bámulták... Kalenda a gyártelep bejáratától balra épülő irodaházat figyelte: az alap már félig elkészült, az első emelet szürke paneli is ott árválkodtak már felállítva — a

látvány, a félbehagyott építkezés csendje egy kicsit elszomorította." A rövid tárgyszerű leírást csupán a szürke jelző, a nem túlságosan nagy költői erejű (inkább már köznyelvi) árválkodtak megsemmélyítés, a csend hangulati telítettsége teszi valamelyest színessé. A mindig jelen levő szereplők cselekvése maga is erősíti a hangulatot: itt a bámulók és az elszomorította ad többletet, és teszi élénkebbé a pusztát leírást.

Balázs József mondataiban is tömörségre, áttekinthetőségre törekszik.

A párbeszédes részek egy kissé más jellegűek. Gyakran találkozunk ezekben a bizalmasabb vagy éppen a vulgáris nyelv jellegzetes, néha durva szavaival, például *mandró*, *löttyögtek* ('táncoltak'), *melő, oké, balhézik, robot* (munka) stb. Ám nem viszi túlzásba használatukat. Viszont szívesen él az olyan szavakkal, amelyek csak a beszélt nyelvben fordulnak elő, s éppen ezek teszik változatossá a mű stílusát, életszerűbbé a cselekményt.

S ahogy az író mai szavakkal beszélte a szereplőit, úgy próbálja az előbeszéd mondatainak sajátosságait is visszaadni: a rögtönzött mondatok mindig töredezetek, hiányosak vagy tagolatlanok, a beszélő számára már ismert dolgokat nem tartalmaznak. Például: „Miért dolgozik? Nincs nyugdíja? — kérdezte Latorcza Imre. — Van nekem... Kévé... Ezért jöttem ide. Új gyár, gondoltam, több pénz. Így ígérték, ígérgetik... — válaszolta.”

Sallagmentes, szinte puritán nyelvi eszközökkel éri el Balázs József a célját. A tömör stílus és az apró részletekből összeálló cselekmény töretlen a kisregény folyamán. Szinte ugyanazokkal az eszközökkel mutatja be a szürke hétköznapi életet, a feszültebb légkörü eseményeket, és ezzel is jelzi szereplőinek elhelyezkedését: nem nagy hősről és tettekről szól a könyv, hanem egy hétköznapi történet átlagóseinek életéről.

A könyv olvasása közben, gondolatvilágán elmélkedve meggyőződhetünk róla, miért csak látszólagosan egyszerű ez a stílus. Hiszen Balázs József e tömör nyelvezettel, az apró részekből összeálló képekkel, egész könyvével mindennapi életünk sok részletének a mélyére világít rá, s az egyszerű részletekből a bonyolult valóság válik láthatóvá.

Tolcsvai Nagy Gábor

DIÁKKÖR

A borítóján Révai Miklós arcképe lesz

A diákságunk nagyobb részét kitevő szakközépiskolásoknak a többsége ősszel már a II. osztályban is új anyanyelvi tankönyvből fog tanulni. Milyen is az új tankönyv, milyen szerepe lesz a nyelvi műveltség alakításában?

A sorozat címe elsőtől negyedikig változatlanul a *Magyar nyelv* marad, de a borító arcképes megoldása — ami a szerény kiállítású tankönyvek egyetlen dísz — bizonyos egyedi jeleket fog adni az egyes „köteteknek”. Lehetne más-más címük is, ugyanis ezentúl nem a leíró nyelvtan ismételt átvételével telnek el majd jórészt a középiskolai anyanyelvi órák. Az elsős könyvön *Magyar nyelv helyett* ez is állhatna: *Általános nyelvi és szövegszerkesztési ismeretek*. A másodikos *A beszéd és a nyelv a közlésben* címet vihetné. A harmadikoson *A szép magyar stílus*, a negyedikesen pedig *Szövegismeret és nyelvtörténet* lehetne a felirat. Ezek a címváltozások is megsejtetik, hogy érdemes lesz ezentúl nyelvtanozni.

Ilyen sokoldalú anyanyelvi műveltség kialakítása az

új tanterveknek egyik fő célja. A közösség, a társadalom igénye áll mögötte. Megszerzéséhez azonban szükséges az egyéni indítek is. Mi táplálhatja ezt? Részben a tantárgy megváltozó jellege, részben pedig beszédünk botlásai és írásunk sutaságai miatti elégedetlenség önmagunkkal.

Szabó T. Attila, a magyar nyelvtudomány nagy öregje írja: „Csak a magunk beszédével és írásával való elégedetlenségből születhetik meg az a lázas, munkás igyekezet, amellyel az anyanyelv szellemének megismerésére és megőrzésére eljuthatunk.”

Az új tankönyv sokszor feltoluló kérdéseket fogalmaz meg fejezetei címeiben: *Mi határozza meg a mondatok közléstértékét? Hogyan alakultak ki a szavak, a szófajok? Milyen a magyar hangrendszere? Másutt inkább problémázik: A beszéd helyes a teljes közlésben. Gondolatok a szavak értékéről. A szó értékű nyelvi elemekről a szólásoktól a közhangokig.*

A könyv első feladata így hangzik: *Keressünk (vagy*

írjunk) szöveget, illetve készítsünk magnetofon-felvételt a következő helyzetekhez! — a) „Nézd csak, ezzel leptek meg a névnapomon!” — b) Vasúti helyjegyváltás (Párbeszéd) — c) Egy kellemetlen vita — d) Egy matematikai levezetés megmagyarázása.

Vizsgáljuk meg a szövegek nyelvhasználatát a közlés és a mondatfajták közötti összefüggés szempontjából!

S még további háromszáz hasonlóra kell (lehet) választ keresni.

A könyvet függelék egészíti ki, amely az összefoglaló áttekintések mellett sok újat is ad.

Ha becukjuk a könyvet, Révai Miklós arcát látjuk. Ki volt ő? Miért került a képe a tankönyvre? A magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb alakja, a felvilágosodás korának költője, falusi csizmadia fiából lett paptanár, majd a pesti egyetem tanára.

Olvassunk bele 1802. november 8-i székfoglalójába! „Nem tudunk magyarul. Mert bizony, úgy beszélni magyarul, ahogy általában legtöbbször beszélünk, nem érdemi meg a „tudni” kifejezést...”

Előadása latinul hangzott el! Az azóta megtett utat is magába sűríti Révai arcképe egy 1979-ben megjelenő tankönyvön. A tankönyv pedig szövegekből építi meg a hidat a XIX. sz. eleje és a XX. század vége között, evvel alakítja ki nyelvhasználati mércéjét is, hogy az igényességre ösztönözzön.

Hangay Zoltán

számára; a húsz perces felkészülési időt mindenkinek biztosítsák; minden tanuló kapjon egy-egy példányt a kötelező szövegből, hogy jelzéseit beírhasa. A bizottságok tagjai elmondták részletes megjegyzéseiket a tapasztalt hibákról.

A mezőny harminc versenyzője, a szövegek legértelmesebb megszólaltatói a *Kazinczy-érmét* kapták emlékül, de ennél a látható emléknél talán még többet jelent az a „másik emlék”, a nyelvhasználati kapcsolatos felelősségtudat, amely egy életre elkötelezetté tette őket a nyelvvel való munkára. Magatartásuk példa lesz tanulóitársaik, iskolájuk, környezetük számára.

A nagyszerű 1979. évi verseny láttán az anyanyelv-további „szolgálatára” hívunk mindenkit, az ország minden megyéjének tanárait és diákjait.

Graf Rezső

Gyönyörűség és szolgálat

„A szép beszédhez van tehetségem, de nem akarok érvényesülni vele. Úgy fogom fel, mint hazafias, társadalmi munkát (ti. a versenyzést), nekem gyönyörűség, más szempontból pedig szolgálat” — mondta egy középiskolás diák, a győri Kazinczy-verseny után.

Mi is történik Győrben már másfél évtizede minden tavasszon? *Péchy Blanka* alapítványa és szándéka szerint a győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban találkoznak azok a középiskolások tanulók, akik a szép magyar beszéd verseny megyei és fővárosi elődöntőin a legjobbnak bizonyultak. A verseny igazi nevelő erejét az mutatja,

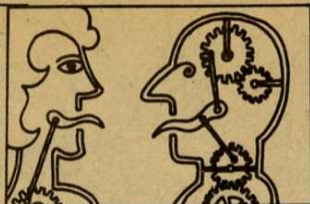
hogy évente 8–10 ezer diák vesz benne részt.

Ez év áprilisában 118 versenyző (92 leány és 26 fiú) 51 város 108 gimnáziumát, szakközépiskoláját, szakmunkásképző iskoláját képviselte.

Sok szép egyénileg választott szöveg hangzott el nyelvünk életrajzárol, a népi hagyományokról, technika és költészet kapcsolatáról, a beszédrol, a szó keletkezéséről, a könyvről, az írásjelekről, a szókincséről.

A tanárok a velük folytatott beszélgetés során azt az óhajukat fejezték ki, hogy a jövőben csak olyan kötelező szöveget jelöljenek ki, amely jól érthető a tanulók

Tulajdonnevek az ételnevekben

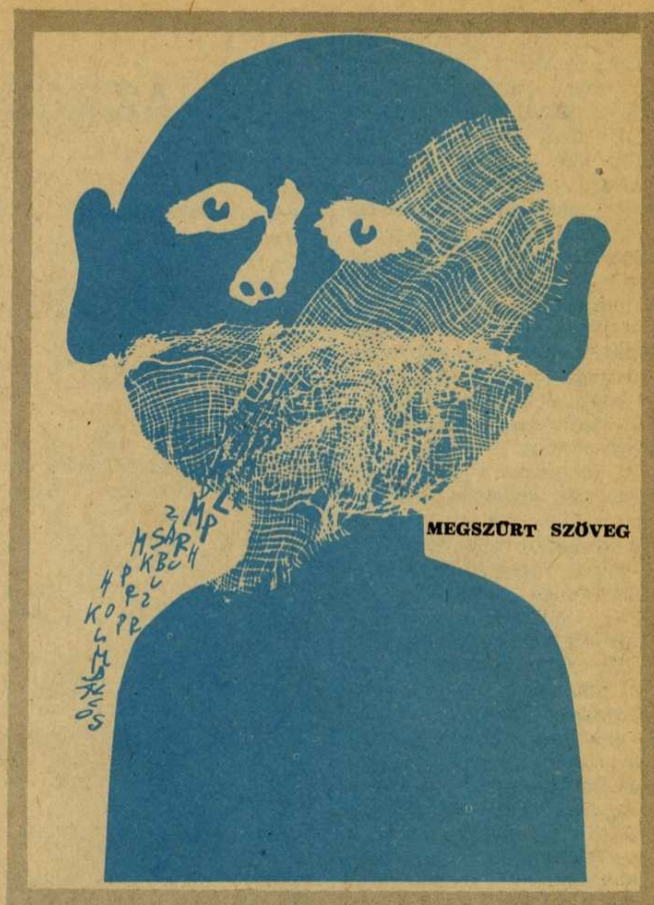
Az étlapok böngészése közben gyakran találkozunk személynevekkel. Állítsunk össze egy jó vacsorát ezekből! Előételként húsból és halból készült *Kutuzov-salátá-t* kérünk a nagy orosz hadvezér tiszteletére. A vacsorát *Wellington-bélszín*-nel folytatjuk. A vajás tésztában táltalt félig sült bélszín Napóleon waterlooi legyőzőjének nevét viseli. *Garibaldi-mogyorótortá-val* fejezzük be ezt a kissé harciasra sikerült étkezést. Ezek az ételnevek tiszteleti elnevezések, egy-egy híres ember nevét örökítik meg. Összeállíthatnánk vacsoránkat híres írókról, művészekről elnevezett ételekből is. Kezdetnének talán *Balzac módra készült zellerkrémleves*-sel, folytathatnánk *bélszínnel Victor Hugó módra*, s befejezhetnénk *Melba módra készült mandulafagylaltos őszibarack*-kal. De nemcsak Melbáról, a híres ausztrál származású énekesnőről neveztek el ételt, hanem több zeneszerzőről is. Rossiniról, aki nemcsak híres zeneszerző, hanem híres ínyenc is volt, többféle étel is megkapta a nevét. Ezek közül méltán legdíszesebb a libamájjal és szarvasgombával töltött *Rossini bélszín*.

De finom ebédet állíthatunk össze magyar írókról, művészekről elnevezett ételekből is. Kezdetnének talán *Munkácsy-tojás*-sal, azaz halsalátával táltalt kocsonyázott tojással. Folytathatnánk ebédünket *Újházy-tyúklevessel*, amely Újházy Edéről, a neves színésztől kapta nevét. Bár kortársai szerint nem is annyira a tyúklevest, mint inkább a kakasból főzött levest kedvelte. Kérhetünk helyette azonban tartalmas *Jókai-bableves*-t is és végül *Székelyhíd-máj*-at. A sült szalonnával és sült hagymával készült roston sült máj Székelyhíd Ferencről, az Operaház örökös tagjáról kapta nevét. Az ebédet *Erkel-rolád*-dal vagy *rigójancsi*-val fejezhetjük be. A kalandos életű cigányprímásról elnevezett finom csemege népszerűségét az is bizonyítja, hogy köznévvé vált, kisbetűvel írjuk.

A leggyakoribb eset mégis az, hogy egy étel a készítőjéről, feltalálójáról kapja nevét. Kevesen tudják, hogy a népszerű *székelygulyás* neve is személynevet rejt, Székely József levéltáros családijét. Többféle anekdotát ismerünk arról, hogyan találta föl Székely, Petőfi kortársa és ismerőse ezt a nevezetes ételt. Azt sem tudja mindenki, hogy a *Rákóczi-túrós* sem a nagy fejedelemről kapta nevét hanem Rákóczi János szakácsról, a lillafüredi Nagyszálló, majd a Gellért Szálló éttermének vezetőjéről. Híres szakács nevét őrzi a *Csáky-rostélyos* is. A *Marchal módra készült májat* újabban gyakran írják kisbetűvel, *marsall-máj*-nak. Az étel első elkészítőjét, Marchal Józsefnek az apja Napóleon szakácsa volt. A Gundel család többféle étellel is beírta magát a magyar szakácsművészet történetébe. Legnevezetesebbek ezek közül a *Gundel-tokány* és a *Gundel-palacsinta*. Nemcsak a szakácsok, a cukrászok is megörökítették nevüket édes műalkotásaikkal. A *Sacher-tortá-t* Metternich herceg cukrásza találta föl, mai napig is az ő nevét őrzi. De finom csemege az *August* és a *Gerbeaud-szelet* is, ezek is készítőikről kapták nevüket.

Újabban egyre többször találkozunk olyan ételekkel, amelyek kitalált személyekről, regényhősökről kapták nevüket. Egyik éttermünk nemrégiben Krúdy kedvenc ételével kínálta vendégeit. Az elmaradhatatlan velőcsont után *Szindbád-sajttál*-ból válogathatott a vendég. A nevével is Krúdy-regényt idéző *Vörös Postakocsi Étterem* étlapján állandóan szerepel a borsos, paprikás sertéscomból készült *Szindbád-pecsénye*. S akinek ez nem elég, *Alvinczi módra készült máj* vagy *Rezeda Kázmér módra készült bélszín* mellett gondolhat a nagy íróra s ínyenc hőseire, akiknek nevét már nemcsak könyvek és filmek, hanem jóféle sülték is őrzik.

Huszár Ágnes

Kempingtábor és tudós társai

A címben a *kempingtábor* elé nem tettem névelőt, ugyanis megszemélyesítettem. Ő az én egyik legszívesebb ellenségem a nyelv-silányításnak egyik legsikeresebb bajnoka. Nem szúr, nem vág, nem lő, csak marad. Hiába tűzte tollára Lőrincze, Grétsy, *kempingtábor* még ma is ott van a helyén, a Balatonon, a hegyek között, az utazási irodákban.

Ez a kitartás, ez a minden támadás konok átvészélése természetesen nem maradhat titokban, s ma már megjelentek „Kempingtábor” követői is. Nincs arról szó, hogy már kialakult volna a „Kempingtábor”-tábor. Magányos farkasok ők, egymástól függetlenül bujkálnak hol itt, hol ott, a hírközlési dzsungelben.

A Számítástechnika című lap például a tanyája a *diszk*-családnak. A *diszk* valaha tárcsát, lemezt jelentett, de számítástechnikaország egyes tájain ez már régen feledésbe merült. Így egyre gyakrabban mondogatják, írogatják azt, hogy *mágneslemez diszk*. Sőt nem is olyan régen történt, hogy fölbukkant a „hajlékony

mágneslemez floppy diszk”. Minthogy bizonyára vannak, akik az utóbbi kifejezéstől zavarba jönnek, hadd fordítsam le magyarra: „hajlékony lemez”es *hajlékony lemez*”. Ez azonban még nem minden. Úgy látszik, lassan a nyelvben is vége a magánynak, egyre terjednek a páros, mindig együtt jelentkező szavak, olyanok mint a *műszaki-tudományos*, *műszaki-gazdasági* és hasonló. Egyik reggel háromnegyed hétkor ezt találta a rádió: *műszaki-technikai*. Mindenesetre így reggel a dolgozónak legalább volt ereje kipihenten átgondolni: *műszaki-technikai*! Mint a Hyppolit a lakáj-ban. Hagymát hagymával! De talán nem a rádió a hibás. Ő is olvashatta valahol. Sőt, mi több... Azt akartam írni, hogy idegen nyelven is olvastam. Aztán ráébredtem, hogy nem olvashattam, hiszen ez lefordíthatatlan magyar nyelvi sajátosság. A *műszaki* és *technikai* csak a magyar nyelvben különböztethető meg. Íme, megszületett a *kempingtábor*-nak egy újabb testvére.

Kis Adám

TERASZ VAGY SZÍNLŐ?

Mindkét szó egyaránt tagja a földrajz, a földtan és a felszínformatan szakszókincsének. A *terasz*-ra már a múlt század elejétől van adatunk, a *színlő* néhány évtizede bukkant föl. A *terasz* szótározott szakszó, a *színlő*-t még egyik szótárunk sem tartalmazza. (Bár a Révai Nagy Lexikona 1925-ben megjelent 17. kötetében már címszó.) A *terasz* meghatározását — leegyszerűsítve — így adhatjuk meg: Lépcsőzetesen vagy egymás fölött elhelyezkedő vízszintes vagy enyhén lejtős síkok.

Gyűjteményemben ötven szakszóban fordul elő a *terasz*, utalva a felszínformaváltozás helyére (*folyóterasz*, *helyi terasz*, *völgyterasz* stb.), alakjára, illetőleg részére (*terasznyelv*, *teraszmaradvány*, *teraszszelvény*, *teraszsziget*, *teraszszigethegy* stb.), összetételére (*sziklaterasz*, *kavicsterasz* stb.), elméleti vonatkozásaira (*teraszelmélet*, *teraszmegnevezés*, *teraszmorfológia*, *teraszrendszer* stb.).

Ezt a felszínformát egyaránt létrehozhatják belső és külső erők. Az utóbbiakhoz tartozik a folyóvizek, állóvizek, szél, jég felszínalakító (pusztító) tevékenysége. A tengerek és tavak hullámainak — abrázió — különösen nagy a felülettaroló, romboló hatása. Az ilyen eredetű és jellegű — csupán a tavak és a tengerek partján végbemenő — változások következményeit *abráziós terasz*-nak nevezzük a szakirodalom. Ez a külső erő is a legváltozatosabb formákat, alakzatokat teremti meg. Ezt bizonyítják az *abráziós fülke*, *hid*, *kapu*, *partfal*, *terasz*, *torony* stb. szerkezetek.

Néhány évtizeddel ezelőtt jelent meg a *színlő* terminus — a szín 'felszín' főnévünk kétszeresen továbbképzett változata — az *abráziós terasz* szinonimájaként. A csupán a tengerek és tavak abráziós tevékenységével létrejött teraszok jelölésére szolgáló szakszó szemléletesen kifejezi a felszín alakját és a tengervízhez való térbeli viszonyát. Ilyen és hasonló születésű szavainknak csak örülhetünk.

Somogyi Béla

A „tárol” tanulságai

Takáts Géza olvasónk azt írta, hogy a „tárol” ige visszaható használata annyira el van terjedve a bel- és külkereskedelemben, hogy féltő, má már visszaszoríthatatlan. Lehetséges, hogy így van, de a nyelv művelőinek akkor is állást kell foglalniok ellene, már csak abból a megfontolásból is, hogy ne furakodjon be a köznyelvbe. Megfigyelésem szerint ez a „szakmai” nyelvhasználat még nem hatolt be a mindennapi nyelvbe. Ennek igazolására idéztem példát a Népszabadságból, de idézhettem volna más-honnan is.

Amint Takáts Géza sejtí, vannak olyan igéink — kis

számmal — amelyek tárgyas és tárgyaltalan értelemben egyaránt használatosak. Mindjárt talál is egyet: „A katoná *besorol* a menetoszlopba”, „Barátomat magasabb fizetési osztályba *sorolták be*”. Ehhez hozzáadjuk még a következőket: „A hajó *kikötött*”, „A hajót *kikötötték*”; „Jó földben *terem* a búza”, „Ez a föld csak gyomot *terem*”.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar nyelv „igyekszik” gondosan különbséget tenni a tárgyaság és tárgyaltanság, a visszaható és nem visszaható jelentés között. Még főneveknél is! Példák: *fejlesztés* — *fejlődés*; *görbítés* — *görbülés*; *lazítás* — *lazulás*

stb. Ez a jelenség szinte teljesen ismeretlen más nyelvekben. (Csak a rokon finn nyelvben van meg.) Örizzük meg hát nyelvünknek ezt a sajátosságát!

Éppen ezért nem helyeselnünk az alábbi kifejezéseket sem: „Ez a fém könnyen *korrodál*” (*korrodálódik* helyett); „Szerelvény *tol be* vagy *ki*”; „Egy *menü rendel*” (a pincérnyelvben).

Néha az is előfordul, hogy tárgyaltalan (visszaható) ige válik tárgyassá. Ilyen a *tanul*, amely eredetileg a *tanít* igealaknak a visszaható párja volt (vö. *okít* — *okul*; *tompít* — *tompul*). Például: „Még ebből a kudarcból se *tanult*” (= *okult*). Ma azonban a *tanul* igét többnyire tárgyas értelemben használjuk: „Egész héten nem *tanultam* semmit”.

Szepes Gyula

Miért „kutya” a csille?

Kezdő bányamérnök koromban Dorogon — ahol mintegy nyolc hónapot töltöttem gyakornokként — egyszer nagyon meglepődtem, amikor egy Pécs környéki aknász azt jelentette, hogy a termelés 180 „*kutya*”. Idősebb kollégáimtól azt a magyarázatot kaptam erről a számomra ismeretlen „szakkifejezésről”, hogy a régi német szaknyelvben a *Hund* csillét jelent, ez pedig a *Hund* (kutya) szónak az alakváltozata.

Mindig sértette a fületem ez az értelmetlen magyar szakszó, akárcsak a nyilván ebből származó és vékony széntelemben használatos alacsony szekerényű fejtési csille „*pincsi*” neve. Ezért magyar vonatkozása miatt különös érdeklődéssel olvastam a „Fachausdrücke im Bergbau und ihre Deutung” című cikkben (Grubensicherheit, 1961. 11. szám, 170. old.) a szó eredetét fejtető ismertetést.

A címből megtudjuk, hogy a csille megjelölésére a *Hund* (helyesen *Hunt*) elnevezéssel még ma is gyakran lehet találkozni a német földalatti bányászatban. Ez a kifejezés a cikk szerint a szlávól származik, és a magyar *hintó* szóval függ össze. Agricola Georgius (a XVI. századból) arról tudósít, hogy a csillét azért nevezték *Hund*-nak (azaz *kutya*-nak), mert állítólag a nyirkorgása a kutya vonításához hasonlított.

Ebből a cikkből az is kiderül, hogy a nyelvművelők Németországban is figyel-

tyá-t, akár a *pincsi*-t, hivatalos bányászati szakkifejezésnek tekintsük.

Bubics György

(A cikk először — nemi eltéréssel — a Bányászati Lapok 96. évf. 1963. 11. számában, a 894. oldalon jelent meg.)

SZOCSEPLES

BESZÉLNI NEHÉZ

Az idegen szavak és nevek kiejtése

„Beszélni nehéz!” című rádióműsorunkban korábban véleményt mondtunk és véleményeket kértünk az idegen szók kiejtésének néhány kérdéséről.

Kaptunk leveleket anyanyelvünk oly szenvedélyes védelmezőitől, kik még azokat is nyelvünk bemocskolónak nevezik, akik szájukra merészelnék venni efféle szókat: *familia, dikció, modern, brutális, fázis, generáció, prédikáció*. Ilyen elvakultság ellen hasztalanok az érvek. — A mérsékeltbb nyelvtisztítók leveleire sem szánnak időt: elvégre mi nem arról kértünk véleményt: helyeslik-e vagy elutasítják-e idegen szók befogadását; mi a befogadottak kiejtéséről kértünk véleményt. Köszönjük mindazok fáradságát, akik csakugyan erről írtak. Nézeteik körülbelül egységesek, ezért külön-külön nem térek ki rájuk.

A következőkben azért beszélek egyes számban, mert véleményem ezúttal nem mindenben azonos Deme Lászlóval. Tehát csak rajtam verjék el a port. Szerintem ugyanis az idegen szót amennyiben használata elől nem térhetünk ki, igyekeznünk kell eredeti hangzása szerint ejteni, jobban mondván: *eredeti hangzását megközelíteni*. Persze a hangzó-készletünkbeli hiányzó hangok erőltetése, majmolása nélkül.

Véleményemnek evvel a részével nem is állok egyedül. De a babonásan szigorú megkorlátozások, én nem fogadom el, például Ferenczy Gézának azt a határozott utasítását: „Természetesen, ha egy idegen névnek, szónak valami hagyományos ejtésmódja alakult ki nyelvünkben, akkor azt követ-

sük.” Még Bárczi Géza professzor is a következőket vetette ellenem, a Beszélni nehéz! című könyvemről írt kritikájában: „Az sem tartom szerencsétlenségnek, ha egy-egy meghonosodott idegen szó magyar kiejtése az idegen kiejtés hibás ismeretéből, nyilván műveletlenségéből eredő botlásból származik.”

En sem tartom szerencsétlenségnek, csak olyan szégyellni való kárnak, amely elkerülhető lehetett volna. Bárczi is hozzáfűzi az imént idézett mondatához: „ha az átvétel friss, akkor még lehet ellene harcolni, bár ezt rendszeren elmulasztották, amikor még lehetett volna; így van nálunk *trencskő, sezlony* vagy éppen *sezlony, rökamié stb.*” En is hadd tegyek hozzá néhányat: *sanzon, garzon, Szalzburg, Mendelzon, poén, monstre, interjú, reneszánsz*.

Igen, idejében kellett volna harcolni ellenük; de nemcsak az újonnan felbukkanó, műveletlenségéből származó hibák ellen kell folyamatosan harcolnunk, hanem a megrögzöttek ellen is, mert — mint Bárczi írja — „Arra az álláspontra helyezkedni, hogy ami van, ami elterjedt, az föltétlenül jó, különben a nyelvközösség nem fogadta volna be: alapvetően helytelen.” Iga-za van. A hagyomány nem szentesíthet szarvashibákat. Meggyőződésem, hogy ezek a jövőben ritkábban fognak felbukkanni.

Hogy mire alapítom ezt? Tényekre. Földünk lakói soha nem álmotodt közelségbe kerültek egymáshoz. Térben és légtérben legalábbis. Já-runk-kelünk a világban. Ismerkedünk, barátkozunk. Hallgathatjuk közeli és távoli országok saját nyelven sugárzott híreit, műsorait. Modern oktatástechnikai módszerekkel tanulhatunk nyelveket. Folyamatosan bővül azoknak a köre, akik könnyűszerrel közelítik meg az idegen nyelv hangzását. Megszokott kiejtési formákhoz nem ragaszkodhatunk majd. Fokozatosan rákényszerülünk a nemzetközileg használt szók, nevek eredeti ejtésének lehetőségig hű el-sajátítására.

Néhány példán máris megmutathatom, hogyan módosult kiejtésük és íráské-pük a nemzetközi hírközlő szervek mintája nyomán: *Tripolisz ma Tripoli, Hel-zinki — Helszinki, Barcelona — Barszelóna, Szebasztopol — Szevasztópól, Kordova — Kordóba*. Folytathatnám a sort, mely mindegyre növekszik. — Kérjük: küldje-nek be Önök is ilyen példákat. Ismertettjük őket. Abban a reményben, hogy vitára serkenthetjük hallgatóinkat, sőt társadalmunkat. Közös erővel elháríthatjuk új hi-bák születését, és a meg-szokottak hagyománnyá di-csősülését.

(Péchy Blanka 1978. VIII. 29-i rádióelőadása.)

Ahogy hallottuk, s ahogy kellett volna

„Beszélni nehéz!” című rádióműsorunknak sok levele-zője kérte már: mutassuk be írásban is (a folyóiratunk első számában közzétett jelölésrendszer felhasználásával): ho-gyan is hangzott el egy-egy példánk, s hogyan kellett volna hallanunk. — Ha havi lappá alakulunk, ez rendszeresen is megoldható majd. Most azt a példát közöljük, mintának, amelyet a május 8-i adásban magyaráztunk meg.

1. Eredeti hangzásban:

Ai bonni sajtóházban pedig általánosságban az a véle-mény, hogy a londoni záróokmány — hasonlóan az ezerkij-lencsázó venetős és hetvenhatos csúcs kommunikéjéhez — jóindulatú, de semmire sem kötelező közhelyek gyűjteménye.

A számnevek ejtésében, meg a mondat végén is, több a szakaszhangsúly a kelleténél; jogtalanul erős nyomaték esik a „kommuniké” elejére, s mindezek miatt annak kiemelése sikkad el, hogy „közhelyek gyűjteménye”, amely résznek a „jóindulatú” nem partnere, hanem alárendeltje: jelzője. Két szünettel jobban körül kellett volna határolni, s hangerejé-ben-magasságában lesüllyeszteni a (gondolatjelek közötti) köz-bevetést.

2. Jobb így mondanunk tehát:

A bonni sajtóházban pedig általánosságban az a véle-mény, hogy a londoni záróokmány — hasonlóan az ezerkij-lencsázó venetős és hetvenhatos csúcs kommunikéjéhez — jóindulatú, de semmire sem kötelező közhelyek gyűjteménye.

„Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem sze-dik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiait őt sem éke-síteni, sem nagyítani, sem fölemelni nem akarják. Jegyez-zük meg a nagy igazságot: minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá, de idegen nyelven sohasem.”

(Bessenyei György: Magyarság)

***

„Bizonyos, hogy egy, nyelvben és stílusban kifogástalan szöveget magyartalanul is fel lehet olvasni. Vannak tehát a nyelvveltségnek írásban nem rögzíthető, csak fölül fel-fogható elemei is. A nyelvnek nemcsak leírható része van kitéve romlásnak, hanem talán még inkább ez a jelekkel nem rögzíthető, csak hallható része.”

(Kodály Zoltán: 1937: Visszatekintés)

***

„...A fölösleges idegen szavak használata tehát nem műveltség, hanem éppenséggel műveletlenségre vall. Általuk nem az európaiakhoz közeledünk, hanem azoknak az egyko-rim primitív népeknek a királyaihoz, akik az ébresztőórát a nvakukba akasztva viselték, de ott sem időmérésre, hanem ékszerként, fitogtatásul. Tanuljunk idegen nyelveket. Minél többet, minél alaposabban! De természetesen avégből, hogy általuk idegen nyelvűekkel értecsük meg magunkat, s ne honfitársainkat készítsük ámulatra és — kacajra.

Mindenekelőtt tehát anyanyelvünket tanuljuk meg úgy, hogy szellemünknek a röpte és ne botlása keltsen mosolyt.”

(Illyés Gyula: Iránytűvel)

***

„Mi hát voltaképpen a nyelvművelés? A nyelv életébe va-ló tudatos, határozott irányú beavatkozás, a nyelv fejlődé-sének bizonyos ésszerű korlátok közé szorítása, sőt e fejlő-dés irányítása.”

(Bárczi Géza: Nyelvművelésünk)

A „regionális köznyelviség”-ről

Beszélt nyelvünknek régebben két alapvető változatával számolt csupán nyelvtudományunk. Az egyik a *köznyelv*, a másik a *nyelvjárárok*. (A lényegében csak szókincsükben eltérő *rétegnyelvek*: *szaknyelvek*, *diáknyelv*, *argó* stb. más elbírálás alá esnek, ezeket most figyelmen kívül hagyom)

— Így még a magyar-tanárok is, ha 10–15 évvel ezelőtt szerezték oklevelüket, aligha találkoztak tanulmányaik során a regionális köznyelviség fogalmával. Beszélt nyelvünknek erre a fontos és — különösen gyakorlati vonatkozásában — igen jelentős változatára a magyar nyelvtudomány inkább csak az utóbbi egymásfél évtizedben kezdett nagyobb figyelmet fordítani, kezdte meg magának a fogalomnak a körülhatárolását, a vizsgálat útjainak-módjainak tisztázását.

A *köznyelv* — erősen elnagyolt meghatározással — beszélt nyelvünk legmagasabb szintű változata, a magyar beszéd legigényesebb formája; elvileg országosan — sőt a magyarul beszélők összességére — érvényes normával. Ezt a nyelvváltozatot azonban a maga ideális formájában csak nagyon kevesen használják rendszeresen és következetesen.

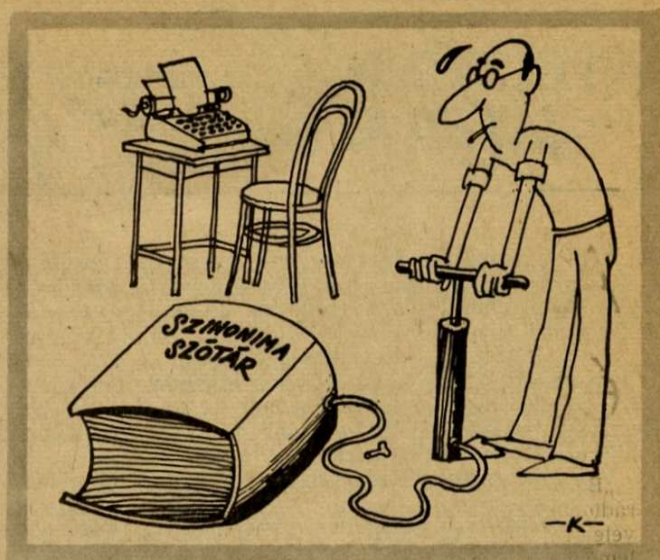
A *nyelvjárárok* beszélt nyelvünknek földrajzilag — többé-kevésbé — jól elkülöníthető változatai, amelyek szókincsükben, hangtani rendszerükben (kiejtésükben) és kisebb részt nyelvtani rendszerükben térhetnek el egymástól és a köznyelvtől.

A felszabadulás óta eltelt időszak gazdasági-kulturális fejlődése igen jelentős változásokat hozott nyelvi téren is, különösen a nyelvjárárok vonatkozásában, illetve ezzel szoros összefüggésben nyelvünk rétegződésében. A nyelvjárárok az iskoláztatás, a rádió, a televízió, a film, a színház, a napisajtó stb. hatására erősen bomlóban vannak, legjellegzetesebb sajátágaik — mindenekelőtt a kiejtés tekintetében — visszaszorulnak, s helyüket a köznyelvi vagy ahhoz közel álló formáknak adták át. Azaz: a nyelvjárárokon belül bizonyos rétegződés tapasztalható,

s az egyes nyelvjárárok tipikus, ősi változatát ma már egyre kevesebben beszélik. Ebből értelemszerűen következik, hogy mind nagyobb tömegek beszélnek olyan nyelvváltozatot, amely — klasszikus értelemben — már nem nevezhető nyelvjárásnak, hisz az illető vidékre jellemző, még ma is élő, ma is használt nyelvjárásváltozatoknak számos jellegzetes sajátága már nem található meg benne; de ugyanakkor még nem nevezhető köznyelvnek sem, hisz annak normáitól több vonatkozásban szintén eltér. A beszélt nyelvváltozatoknak ezeket — a köznyelv és a klasszikus nyelvjárárok között elhelyezhető — típusait nevezzük *regionális* (táji) *köznyelv*-nek, s velük kapcsolatos nyelvi problémák összefoglaló megnevezésére szoktuk használni a *regionális köznyelviség* kifejezést.

Talán az eddig elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy a regionális köznyelvek között két irányban is erős tagolódással kell számolnunk. Az egyik az ún. „vízszintes” tagolódás, tehát a földrajzi jellegű elkülönülés. Hogy csak egy-két példát említsék: a Szombathelyi vidéki regionális köznyelv egyik jellemző vonása, hogy jelentkezik benne az *e:ë* hangok megkülönböztetése (*embër, të*); a Szegedi vidékeire, hogy bizonyos *ë-k* helyén *ö* hallható (*embör*), a Debreceni vidékiben viszont egységesen *e-s* ejtést találunk (*ember, te*). Vagy a Szombathelyi vidéki regionális köznyelvben elsősorban a *kukorica* szó él, míg a Debreceni vidékeire inkább a *tengeri* elnevezés jellemző. Ez természetes következménye annak, hogy minden regionális köznyelv tartalmaz bizonyos nyelvjárási sajátosságokat. Minthogy azonban — ahogy már említettük — a regionális köznyelvekből éppen az egyes nyelvjárárok legjellegzetesebb sajátosságai szorultak ki, kétségtelennek látszik, hogy kevesebb regionális köznyelvtípussal kell számolni, mint ahány nyelvjárástípust számoltunk.

A tagolódás másik irányát „függőleges” tagolódásnak nevezhetjük; ebben

egyetlen nyelvváltozatot belül a köznyelvi és nyelvjárási sajátosságok aránya a mérvadó. Ismét csak egy-két példán szemlélítve: az ősi nyelvjárára jellemző *lú, kü, szíp* típusú ejtismód már nem — vagy csak egészen elszórtan — jelentkezik ugyan, hallható már a köznyelvvel azonos *ló, kő, szép* ejtés: de a *lőu, kőu, széip* — a köznyelvi normához közelebb álló, de attól azért még mindig eltérő — változatok még viszonylag elég gyakoriak. Nyilvánvaló, hogy a változatok száma igen nagy lehet, s ezek valóban úgy olvadnak egymásba, mint a szivárvány színei. A regionális köznyelvek egyes változatainak a függőleges tagolódáson belüli esetleges elhatárolása elvismódszertani és gyakorlati szempontból egyaránt nagyon bonyolult feladatokat ró a nyelvtudományra, s ezek megoldására még az első lépéseket is alig tettük meg.

A regionális köznyelv „minőségét” — már az egyes egyén szempontjából is — számos objektív és szubjektív tényező határozza meg. Pl.: a szociális származás, a család, az iskolázottság foka, a munkahely, a baráti kör, a kulturális érdeklődés, az anyanyelvi igényesség mértéke stb. Úgyhogy a regionális köznyelviség problematikájának vizsgálata tulajdonképpen nem is tekinthető a hagyományos értelemben vett nyelvészeti kutatómunkának, hanem szinte már a *szociológia* egy sajátos, nyelvészeti vonatkozású ágazata.

A regionális köznyelviség vizsgálata a magyar nyelvtudománynak sajátos jellegű új területe. Megoldandó feladat még fogalomrendszerének pontos definiálása, a kutatási célok és feladatok

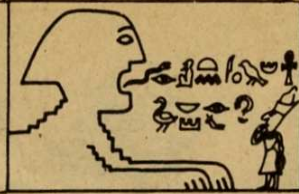
világos körülhatárolása, a kutatási módszerek, az anyaggyűjtés és anyagfeldolgozás eljárásainak kialakítása is. Maga a kutatás tehát még erősen kísérleti jellegű. A munka azonban több irányban is megindult, sőt az eddigi próbálkozások eredményeiből rövidesen egy tanulmánygyűjtemény is megjelenik, amelynek pozitív és negatív tanulságai — remélhetőleg — jó alapot adnak ahhoz, hogy a további kutatások már nagyobb tapasztalatok birtokában, magasabb szintről indulhassanak.

A regionális köznyelvek vizsgálata tipikusan olyan feladat, amelyben a nyelvtudomány számára nagyon hasznos munkát végezhetnek a vidéki városokban élő és dolgozó — a nyelvészeti kutatómunka iránt is érdeklődő — *tanárok*. Környezetük és tanítványaik zöme, hasonlóképpen tanítványaik szüleinek jó része is nyilvánvalóan a helyi regionális köznyelv valamely változatát beszéli. Így már pusztán spontán megfigyelésekkel is a helyi regionális nyelvhasználatnak számos jellegzetességét rögzíthetik; s ha ezt — immár megfelelő ismeretek birtokában — rendszeres vizsgálatokká fejlesztik, nagyon értékes adatokat szolgáltathatnak a regionális köznyelvek leírásához. Ilyen irányú munkájában minden tanárt készséggel támogatnak szakmai tanácsokkal azok az intézmények, amelyekben effajta kutatások már régebben folynak. Így: az MTA Nyelvtudományi Intézete, a budapesti Eötvös Loránd, illetve a szegedi József Attila Tudományegyetem, valamint a szombathelyi tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszéke.

Imre Samu

NYELVÜNK JÁTEKAI

Tovább folytatjuk *Pontozó* című, folyamatos megfejtési létraversenyünket. Ezúttal öt játékos nyelvi feladványt teszünk közzé, s megint mindegyik mellett feltüntetjük a vele szerezhető pontok számát. A megfejtők pontjait rendszeresen nyilvántartjuk, s az élcsoporthelyzetét a jövő évtől kezdve mindig közöljük is. De a pontversenytől függetlenül is minden alkalommal kisorsolunk tíz könyvet a helyes megfejtést beküldők, illetve az abban a hónapban legtöbb pontot szerzett megfejtők között, így most is.

A 2. szám rejtvényeinek helyes megfejtése a következő:

1. Foglalkozásuk ismeretlen. *Segédrendező, légtornász, kazánkorács.*

2. Különbségjáték. *Adaptál:* alkalmassá tesz, átalakít — *adaptál:* örökre fogad. *Alpaka:* dél-amerikai lámafajta — *alpaka:* réz, nikkel és cink ezüstfehér színű ötvözet. *Baryton:* a tenor és a basszus között levő férfihang — *baryton:* tubaszzerű, rézfúvós hangszer, illetve 18. századi vonós hangszer. *Díván:* államtanács a régi Törökországban — *dívány:* kerevet. *Kobra:* dél-ázsiai mérges kígyó — *kopra:* a kókuszdió megszárított belső, olajos része.

3. Plusz egy hang! *Közöny — közlöny. Hárfa — hársfa. Kacsó — kancsó. Patina — platina. Acél — arcél. Bicska — bricska.*

4. Felcserélt szótagok. *Buta — tabu. Termes mester. Akkád kádak. Mela lamé. Döre redő. Romló lórom.*

5. Kodály Zoltán a nyelvről. Semmi sem jellemző anynyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása.

A 2. számban közölt rejtvényeket helyesen megoldó olvasóink közül a következők nyertek egy-egy könyvet: *Bartha Ilona*, Makó, Hunyadi u. 20 b fsz. 2. (6900) *Domokos Józsefné*, Tardona, Dózsa u. 2. (3644) *Fonyó Lászlóné*, Mosonmagyaróvár, Ady Endre u. 15. (9200) *László József*, Hódmezővásárhely, Szántó Kovács u. 88. (6800) *Dr. Letenai Károly*, Budapest, Attila út 22. (1013) *Nagy Balázs*, Tatabánya, Réti u. 73. I. l. (2800) *Suba András*, Budapest, Batthyány u. 32. (1015) *Szabó László*, Tiszabura, Dózsa György u. 150. (5235) *Topolcsik Ferencné*, Tolmács, Béke u. 24. (2657) *Uzoni László*, Budapest, Szüret u. 13. (1118.)

1. Kenguru-szavak. Egy kis igyekezettel játékból alkothatunk olyan kifejezéseket, amelyek — mint a kenguru a kicsinyét — magukon, illetve magukban hordják rokon értelmű rövidebb megfelelőjüket is. A *finom figyelmeztetés* kifejezésben pl. benne rejlik ez a szó is: *intés*, a *piciket liheg*-ben ez: *piheg*. Az alábbiakban bemutatunk hat fiahordó szót. Ahhoz, hogy olvasóink megtalálják a bennük meghúzódó szinonimákat, bizonyos betűket, betűjegyeket el kell hagyniuk, a megmaradó betűk sorrendjét azonban nem szabad megváltoztatni! (Megfejtése szavanként 2, összesen 12 pont.)

Diákok tanítása:

Csalafinta eljárás:

Megesett történet:

Helyére pakol:

Elektromos motor forgórésze:

Tartja a markát, hálás, ha kap:

2. Neves ismerősök — ismerős nevek. Mindent helyesen írni bizony nem könnyű. Már hogy is volna az, amikor még az azonos hangzású neveket sem mindig írjuk azonosan! De

azért fejtő a fejtő, hogy még az ilyen feladatot is meg tudja oldani. Az alábbi névpárok tagjai közül minden esetben csak az egyik helyes, szabályos. De vajon melyik? (Megfejtése nevenként 1, összesen 10 pont.)

Oscar Strauss	vagy Oscar Straus?
Johann Strauss	vagy Johann Straus?
Vahot Sándor	vagy Vachott Sándor?
Vahot Imre	vagy Vachott Imre?
Széchenyi Ferenc	vagy Széchényi Ferenc?
Széchenyi István	vagy Széchényi István?
Franz Kafka	vagy Franz Kafka?
Kafka Margit	vagy Kafka Margit?
El Greco	vagy El Gréco?
Juliette Greco	vagy Juliette Gréco?

3. Mit jelent, ha emberre vonatkozik? Az állatok jellegzetes hangját gyakran külön szóval jelöljük meg. Ezeknek az „állati” igéknek azonban nemegyszer emberi jelentésük is van. A *nyerít* pl. a ló hangjára utal. De emberre is mondhatjuk, hogy *nyerít*, ha éles hangon nevet, vihog. Mit jelentenek emberre vonatkoztatva a következő állathangjelölő igék? (Megfejtése 3—3, összesen 18 pont.)

Hápag:

Káral:

Kurikol:

Makog:

Nyávog:

Turbékol:

4. Szabadságolt szavak. A következő mondatok mindegyikében „szabadságoltunk” egy szót vagy kifejezést, s hogy a szövegben ettől föl ne boruljon a rend, a hiányzó szavakat egy-egy betűrejtvénnnyel helyettesítettük. Megfejtésül csupán a betűrejtvénnnyel helyettesített szavakat, szókapcsolatokat kell beküldeni! (4—4, összesen 20 pont.)

Ügyszólván csak CSAÁR van a pályán.
Mindig mosolygok, ha látom, milyen SÜL.
Egy lakásban a SYLM nem megvetendő dolog.
A szélső egy mozdulattal EB a labdát.
Ez bizony már ÉÉ, LÓ!

5. Halász Gyula a nyelvről. Halász Gyulának, az Édes anyanyelvünk című, 1938-ban megjelent, nagyhatású könyv szerzőjének a nyelvről szóló megállapítását rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1979. október 15-ig. Arra kérjük megfejtőinket, hogy a borítékra írják rá: Pontozó.

E számunk rejtvényeinek szerzői:

Borbély Károly, Filó Katalin,
Grétsy László, Kun Erzsébet

Halász Gyula a nyelvről

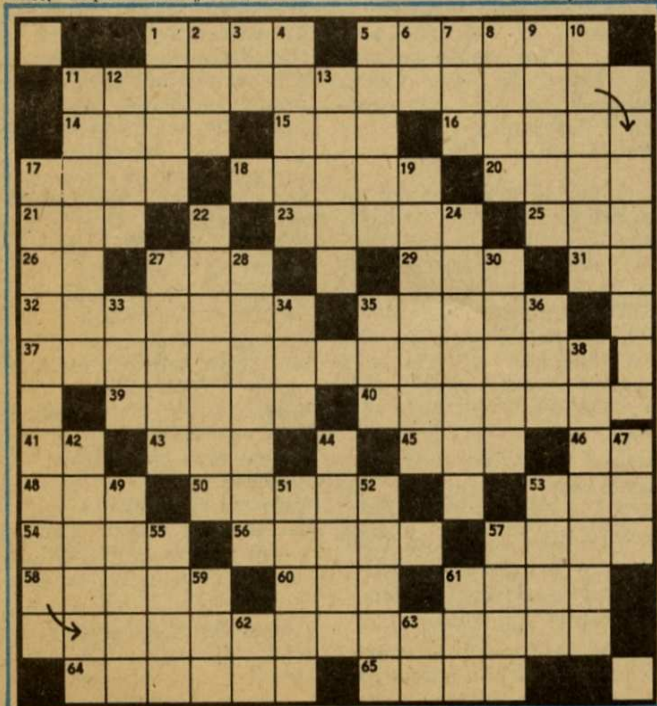
Halász Gyula mondását idézzük a vízsz. 11., 37. és a függ. 17. sz. sorban.

VÍZSZINTES: 1. Közismert gépkocsimárka. 5. Baranya megyei község lakója. 11. A mondás első része (zárt betűk: A, Á, B). 14. Abu...; az első arab kalifa volt. 15. Magot hint. 16. Hanyagul jegyeztet. 17. József Attila verse. 18. Boszorkánypereiről hírhedt város. 20. Ez a „bíró” Móríc Zsigmond regénye. 21. Az indium és az oxigén vegyjele. 23. Megszabadul terhétől. 25. Negatív filmek fényérzékenységi egysége. 26. Holland gépjárművek jelzése. 27. Ábrázat. 29. Nőbel-díjas dán biokémikus. 31. Fordított kicsinyítő képző. 32. Olimpiai bajnok vívónőnk. 35. Égési termék. 37. A mondás második része (zárt betű: Z). 39. Északolaszországi város. 40. Kúszó hajtású hüvelyes növény. 41. Hamis. 43. Bakdaru része! 45. Mely személyek? 46. Tiltakozás. 48. Oitáliai eredetű női név. 50. Régi orosz hosszsmérték. 53. Fogoly. 54. ...víz: mezőföldi patak. 56. Mutató névmás ragos alakja. 57. Kelet-ázsiai teherhordó napszámos. 58. Erős illatú fűszernövény. 60. O. Á. J. 61. Semmikor. 64. Konyhakerti növény, névelővel. 65. Huzal.

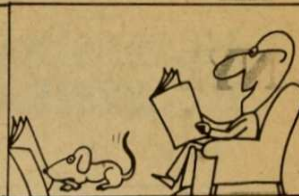
FÜGGŐLEGES: 1. Kiváló művészettörténész volt (Károly). 2. Levegő, görög szóval. 3. Római szám és annak tizede. 4. A vízsz. 56. sz. alatti sor ritkábban használt, népies alakja. 5. Több

orosz cár neve. 6. ...móg (=dohog). 7. Fekete István kisregénye. 8. Életkörülményeink — jó vagy rossz — alakulása. 9. Időszámításunk előtti birodalom Mezopotámiában, illetve annak fővárosa, népe, nyelve. 10. Cabet, francia gondolkodó híres regényéből ismert utópisztikus társadalom, államrend. 11. A gyapjúhoz hasonló műanyagszál, névelővel. 12. Verne-alak, hős kapitány. 13. Nem langyos, de nem is forró. 17. A mondás harmadik, befejező része (zárt betűk: M, N). 19. A gerinces állatok egyik rendje. 22. Drámai hősnő. 24. A fizikai hő mennyiségének mértékegysége. 27. Bródy Sándor színműve. 28. Világhírű indiai politikus, békeharcos. 30. Mesebeli erdei törpék. 33. ...Kyu szigetek (Japán legdélebbi birtoka). 34. Ibanez egyenmő betűi. 35. Neves tévéfilmoperátor (Igor). 36. Bakonyi hegycsúcs. 38. Terítési kellékek. 42. „Angot asszony...” (Lecocq-operett). 44. Fegyelmi úton töröl a tagság soraiból. 47. Fejletlen béka. 49. Latin kifejezés, a m.: másképpen, igazi néven. 51. Lakrés. 52. Vízi nimfa a görög mitológiában. 53. Öltözet. 55. Kiváló szobrász volt (Miklós). 57. „A kemény vitéz” neve Garay János művében. 59. S. Z. S. 61. Háromszor mondván: szállóigévé vált Hamlet-idézet. 62. Előidéző, tényező. 63. A stroncium vegyjele.

Borbély Károly

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Dr. Engel Károly — 1136 Budapest, Sallai Imre u. 5 b — a Magyar Nemzet 1979. márc. 13-i számának „Korda és a mayerlingi tragédia” c. cikkét olvasva a következőkre figyelt föl:

„El is készült a film, Korda olyan pompásan csinálta meg, hogy nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is osztatlan sikert aratott volna; de a cenzúra betiltotta. Így hazánkban sohasem került színre, de külföldön annál több helyen mutatták be.”

A két mondat tartalmi ellentmondása nyilvánvaló. A logikátlan fogalmazás miatt nem könnyű kikövetkeztetni, hogy hol mutatták be a filmet, illetőleg hogy hol tiltották be. Így érthetőbb lett volna a közlemény: El is készült a film, Korda olyan pompásan csinálta meg, hogy nemcsak külföldön, hanem Magyarországon is osztatlan sikert aratott volna. Külföldön sok helyen bemutatták, de nálunk a korabeli cenzúra betiltotta, s ezért a hazai közönség nem láthatta.

Gerőfiné Bauer Zsuzsa — 1181 Budapest, Bókay Á. u. 96. — a Magyar Nemzet 1979. febr. 27-i számában ezt az érdekes hírt olvasta:

„Az általános iskolában 10 ezer első kezdi meg tanulmányait, tízezerrel több, mint az idén.”

Az idei tanévben ezek szerint hány első kezdi meg tanulmányait? — kérdezi levélírónk, s kérdezheti e hír valamennyi olvasója.

Lévai Istvánné — 6721 Szeged, Lengyel u. 14. — a Népszabadság 1978. dec. 10-i számának egyik cikkéből arról értesült, hogy az idei hajviseletben nosztalgia a divat. S hogy milyenek a „nosztalgiafrizurák”, azt a cikk egyik mondata így írja le:

„A félhosszú haj nem a hajtónél göndörödik, de onnan aztán nagyon.”

Úgy véljük, ez a felvilágosítás bizony nem könnyíti meg azoknak a dolgát, akik az új divatot követni akarják.

Dr. B. M. a Népegészségügy c. folyóirat 59. évfolyamában ezekre a közleménycímekre bukkant:

„Belgyógyászati osztályra beutalt idős betegek kórházi igénybevétele”, „Mozgásszervi betegségek irányában végzett vizsgálatok a balassagyarmati szociális otthonban”, „Klinikai betegek elvárásai az egészségnevelés irányába.”

Idézzük levélíróknak e címekhez fűzött megjegyzéseit: Egy dolgozat címétől azt várja az olvasó, hogy jelezze mondanivalójának tárgyát. Az első azonban inkább egy bűnügyi riport címe lehetne. Azt sejteti, hogy idős betegeket vesznek igénybe a kórházban, talán dolgoztatják, vagy más módon használják ki a szegény, kiszolgáltatott öregeket. A szövegből aztán kiderül, hogy az idős betegek számarányát vizsgálják. A második és harmadik cím elemzésére nincs is szükség; nyelvi ficamok bosszantó sűrítvénye mindkettő. — Egyetértünk levelezőnk véleményével: bár kissé szigorúan fogalmazott, helyesen ítélkezett.

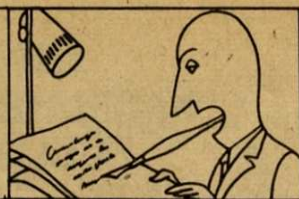
Fürst Gábor — 1034 Budapest, Doberdó u. 6/a — a Magyar Ifjúság 1979. febr. 9-i számában erre a zavaros szövegrészre lett figyelmes:

„Rengeteg telefonhívást kapott a novemberi választási győzelme óta Elisabeth Taylor és férje, John Warner, Virginia állam új szenátora. A legtöbben a színésznőből lett politikus feleségének gratuláltak, mondván, hogy tulajdonképpen Elisabeth Taylor nyerte meg a szenatori helyet férjének.”

Valóban meglepő dolgokról tájékoztatja az olvasót az idézett hír. Először is arról, hogy a közismert színésznőből politikus lett. Ez önmagában még nem is olyan lehetetlen. De hogy nő létére felesége van, ez bizony nem mindennapi dolog. Persze, ha a hibázott szerkezetet a következő formában írták volna, a közlés sem lett volna olyan különös. A legtöbben a színésznőből lett politikusfeleségnek gratuláltak.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

FIX, HOGY VIX!

1919. március 20-án kapta meg a Károlyi-kormány az antani fenygető levelét, amelyet aláírójáról Vyx-jegyzék gyanánt szokás számon tartani, immár 60 éve — hibásan. Történezeink ugyanis a Párttörténeti Intézetben és az Országos Levéltárban őrzött dokumentumok saját kezű aláírásai alapján már másfél évtizeddel ezelőtt kiderítették, hogy a francia alezredes a nevet nem y-nal, hanem t-vel írta, tehát Vix-nek. A szűk szakmai körökön kívül azonban — sajnos — máig sem terjedt el a helyes névforma, ezért a tankönyvekben és a legtöbb, ezzel a történelmi időszakról foglalkozó munkákban, sőt, még az idei évforduló sajtóközleményeiben is a pontatlan írásmóddal találkozunk.

Mi a hiba valószínű forrása?

Alighanem a múlt század végi, e század eleji előkelőkös gondolkodásmód és

a régi y-os nemesi nevek hatását érhetjük itt tetten. Azaz: egy „elegáns” nevet „természetesen” y-nal kell írni, és egy francia név, mi más lehet, mint elegáns! A helytelen írásmód konzerválódásának oka pedig az (ezt már biztosan állíthatjuk), hogy a név írásmódját nemigen lehetett ellenőrizni. Ferdinand Vix a francia hadselegben és a francia történelemben nem volt jelentős személyiség. A neve nincs benne egyetlen jelentősebb, közközen forgó francia lexikonban, kézikönyvben sem. Így — nyilván a sajtó hatására — az „elegáns”, ám hibásan leírt változat lett szokássá írásgyakorlatunkban.

Reméljük, hogy — a Kosuth Könyvkiadónál először 1972-ben megjelent Munkásmozgalom-történeti Lexikon követendő példája nyomán — most már végre teret fog hódítani a helyes Vix-jegyzék írásmód.

Novotny Júlia

HOL NÉZZÜNK UTÁNA?

Bizonyára sokakban él a vágy, hogy megtudják, miért így vagy úgy írjuk le egyes szavainkat, mondatainkat, de nem tudják, hol nézhetnek utána helyesírási kérdéseiknek. Nekik szeretnénk segíteni a magyar helyesírás rendszerét ismertető könyvek bemutatásával.

A magyar helyesírás hivatalos akadémiai szabálykönyvhöz, a Magyar helyesírás szabályainak 1954. évi, tízedik kiadásához igazodik. Ennek szabályzati része 438 pontot tartalmaz, a hozzá kapcsolt szójegyzékben pedig körülbelül 20 000 szó található ábécérendben. Kibocsátása óta két milliónál több példányban fogyott már el.

A nyomdászok — érthető okokból — finomabban árnyalt szabályokra tartanak igényt, ezért a maguk belső használatára (1971-ben és 1972-ben) kiadták a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó című könyvet. A könyv árusít forgalomban nem kapható kiadvány az Akadémia Helyesírási Bizottságának közreműködésével tovább részletezett szabályokat, kiegészítő határozatokat, szaktudományi írásszabályokat, egy kis szójegyzéket, továbbá szabálmagyarázó írásokat közöl.

Sokan, akik csak egy-egy szóalak írásmódjára kíváncsiak,

nem az akadémiai szabályzatot veszik elő, hanem inkább a Deme László és Fábán Pál szerkesztette Helyesírási tanácsadó szótárt, amely az Akadémiai Kiadónál 1961 óta már többször is megjelent. Ha ügyesen használjuk, a hasonló példák segítségével magunk is következtethetünk a helyes írásmódra akkor is, ha a szótár nem közli az éppen leírandó szóalakot.

Azok számára, akik helyesírásunk logikájának megismerésére vágyanak, érdeklődnek a részek összefüggéseiről, 1966-ban közrebocsátották A magyar helyesírás rendszere című kiadványt. Az 55 oldalas könyv Deme László, Fábán Pál és Bencédy József munkája.

A helyesírás ügyének gondozói egy olyan szabályzatot is szerkesztettek, amely 128 pontban tárgyalja a lényeges ismereteket. Ezzel a tömörségével elsősorban a helyesírás elsajátítására kötelezett tanulóifjúságot segíti, de kiválóan megfelel a nagy „írói közönség” mindennapos használatára is. A gyakorlatias szójegyzéket is tartalmazó kiadványt Fábán Pál szerkesztette Graf Rezsővel és Szemere Gyulával együtt.

Sz. A.

Rövidítsünk! — De hogyan?

Bizonyára életünk egyre gyorsuló ritmusával függ össze a rövidítések és az évtizedekkel ezelőtt még ritkaságszámba menő mozaikszók divatja. A hivatalok, intézmények, vállalatok, szervezetek stb. teljes neve helyett általában olyan rövidített formákat használunk, amelyek a hivatalos név elemeinek kezdőbetűiből vagy több betűből álló „mozaikjaiból” alakultak. Lépten-nyomon ilyen mozaikszavakba ütközünk. — Az élelmiszert a KÖZERT, a TEJÉRT s a ZÖLDÉRT üzleteiben vásároljuk meg, elektromos háztartási gépeinket a KERA-VILL-ban vesszük, s ha elromlanak, a GELKA-hoz fordulunk segítségért: nyári szabadságunk idején az NDK-ba, a SZU-ba vagy az NSZK-ba látogathatunk; a legfrissebb külpolitikai eseményekről az MTI tudósításából értesülünk; ismeretterjesztő előadásokat a TIT jóvoltából hallgathatunk stb.

A mozaikszók alakja állandó, írásuk többnyire nem okoz gondot. Néhány — könnyen megjegyezhető — szabályra talán érdemes azért felhívni a figyelmet.

A mozaikszavakat csupán nagybetűvel írjuk. Az egyes betűk után nem teszünk pontot, még az utolsó betű után sem. Az intézménynevek hosszú i, ú, ü hangjait egyes mozaikszavakban rövid magánhangzóval ejtjük és írjuk, pl. MUOSZ (Magyar Újságírók Országos Szövetsége), VITUKI (Vizgazdálkodási Tudományos Kutatóintézet) stb. A rövidített neveket végső magánhangzóit akkor is változtatlanul hagyjuk, ha a névhez ragozat kapcsolunk, pl.: az EMKE-ben, az USA-ban.

A névelő alakja mindig a mozaikszó kiejtett formájához igazodik. A magánhangzó nélküli mozaikszavakat betűnként ejtjük, pl.: az SZTK ejtése: esztéká, a BNV ejtése: béenvé. A több magánhangzót is tartalmazó neveket pedig egybeejtjük, pl.: OFOTERT: ofotért, BUVATI: buváti stb. A névelő alakja egyáltalán nem okoz nehézséget példánkban: az SZTK, a BNV, az OFOTERT, a BUVATI. Néha azonban nem ilyen egyszerű a dolog. Így a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége név elemeinek kezdőbetűiből alakult mozaikszó esetében sem.

Az MTESZ nevet általában — szabálytalanul! — metesz alakban ejtik, s ennek hatására néha írják is. A szabályos ejtése ez lenne: emtéeesz. Más olyan, csupán egy magánhangzót tartalmazó mozaikszavakról is tudunk, amelyeknek kiejtett — és néha írott — alakjában egy, csupán az ejtés könnyítését szolgáló magánhangzó került. Ilyen például a Budapesti Textilnagykereskedelmi Vállalat BÉTEX rövidítése. Ebben a mozaikszóban nincs az é-nek az ejtés könnyítésén kívül semmi más szerepe. Ez is „szabálytalan” alakulat, annál is inkább, mert az első mássalhangzó betűjejtéses és a t-vel kezdődő rész egybejtéses alakjának összekapcsolásából származik. A GYSEV

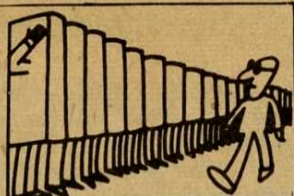
(Győr—Sopron—Ebenfurti Vasút) nevét is gyesev-nek ejti mindenki, és az FVV (= Fővárosi Villamosvasút Vállalat) elődjét jelölő, csupa mássalhangzóból álló BSZKRT-ot is csak beszkrét alakban lehetett — s lehet még ma is — hallani. Példáink csak abban különböznek a MTESZ-től, hogy — a szókezdő mássalhangzó jellege és ejtése folytán — nincs névelőhasználati problémánk: a b-vel és gy-vel kezdődő mozaikszó elé csak a alakú határozott névelőt tehetünk, akár betűjejtéses (pl. a BKV, mert így ejtjük a nevet: békávé), akár egybejtéses névről van szó (pl. a BAV, mert ejtése: báv).

Az előbb említettek alapján az MTESZ metesz ejtését sem kifogásoljuk. Sőt — figyelembe véve ennek az ejtésváltozatnak az elterjedtségét, mondhatnánk így is: hagyományos voltát — úgy véljük, hogy sokkal jobb, egyszerűbb, a névelőhasználat szempontjából is könnyebben „kezelhető” rövidítésforma a METESZ, mint a mai hivatalos használatnak megfelelő, de a határozott névelő helyes változatának kiválasztásakor örökösen nehézséget okozó, s a fülnek sem éppen kellemes emtéeesz ejtű MTESZ. Ezért azt tanácsoljuk az illetékeseknek, hogy az MTESZ rövidítést hivatalosan is alakítsák át METESZ-re. Így a név kiejtésével és a névelő alakjával se lesz többé gond. S a METESZ és az MTESZ hívei között — mind ez ideig terméketlen — vita is megszűnik. Ez sem megvetendő szempont!

T Urbán Ilona

SZEMLE

1971-ben országos mozgalommá tágult A magyar nyelv hete, amely addig a TIT budapesti Kossuth klubjának évenkénti előadássorozata volt. Az idén — tizenharmadik alkalommal — e tárgykör Az anyanyelv hetévé bővül: felölelve a hazai nemzetiségek anyanyelvi művelődésének gondját is. Ennek jegyében — és szinte jelképesen — a tarka nemzetiségű Békés megyében tartották meg az országos központi rendezvényeket április utolsó hetében. Békéscsabán Anyanyelv és kultúra címmel országos tudományos konferenciát rendeztek, amelynek előadásain többek közt az anyanyelvi nevelés kérdéseivel, a kétnyelvűség világjelenségével és nemzetiségünk anyanyelvi művelődésével foglalkoztak. A nemzetiségi települések lakosai szlovák, román, délszláv és német nyelven hallgathattak előadásokat anyanyelvük és művelődési hagyományaik ápolásáról.

A magyar nyelv hétét természetesen más megyékben is megrendezték. Alapvető fontosságú témát tárgyaltak meg pl. Pécsen. A gyermek és az anyanyelv címmel: a magyar és a nemzetiségi anyanyelvi nevelés feladatait, módszereit. — Budapesten is majdnem 50 előadást tartottak. Írók, irodalomtörténészek közreműködése adott itt is újabb szint és gazdagodást a nyelvheti programjának.

***

Az Egyesült Államokban is volt magyar nyelvű: áprilisban Washingtonban tanácskoztak az amerikai magyar hétvégi iskolák tanárai nyelvünk és kultúránk minél eredményesebb terjesztéséről. Munkájukban nagy jelentősége van a Magyarországról kapott tankönyveknek s az itthoni nyári tanfolyamoknak. Nagy szükség volna azonban fiatal, szakképzett pedagógusok kiküldetésére is.

***

Áprilisban a Móra Ferenc centenáriumi keretében rendeztek országos középiskolai prózamondó versenyt az író szülővárosában, Kiskunfélegyházán. Kevés írónk van, akinek nevét méltóbban viselhetné ilyen verseny, hiszen Móra a legfiatalabbak egyik első klasszikusa, nyelvünk gazdagítója, aki a természetesség varázsával hat.

***

„Úgy érzem, a nyelvésznek az egész életét magához kell ölelnie, hogy feladatának megfelelhessen.” Nyolcvanadik születésnapján bölcs tapasztalatként mondta e szavakat Bárczi Géza. De nemcsak mondta, hanem életelvként meg is valósította. Neve ezért vált közhírré, munkássága nemcsak szakmai érték, hanem szellemi közkinccs. E gazdag életműnek rendszerező és összefoglaló áttekintését adja Szathmári István a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványainak sorozatában: Bárczi Géza (1894–1975) és a magyar nyelvtudomány.

(B. L.)

***

Az irodalom évente nevek tucatjával és művek százai-val gyarapodik, s ez a tankönyvek régebbi anyagának állandó zsugorítására, sőt elhagyására kényszerít. A régiakat kiszorították új alkotók és műveik. A korszerűsége törekvő távlathánya azonban nemcsak mértékteljesítést okozhat, a régi irodalom ismerete nélkül múltunk élete, embereinek és szellemiségének életszerű képe is homályban marad. Nyelvi tudatunk olvasmányélmények híján a jelenre és a közelmúltra szűkül. Rejtve marad előttünk a régi magyar nyelv gazdagsága, nem ízleljük zamatát; stílusérzékünk elcsúszol, érzékletlen lesz a fejlődés, az árnyalatok iránt, nem találunk kapcsolatot a múlt és a jelen közt, a szavak, kifejezések gyökértelenek, lélektelen formák számunkra.

E „hiánybetegség” csak egyéni érdeklődéssel, a múlt íróinak öntevékeny olvasásával orvosolható. Öröndetes, hogy mulasztásokat pótolva most sűrű egymásutánban jelennek meg olyan könyvek, mint pl. Heltai Gáspár: Háló; A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái; Ponciánus császár históriája; Apór Péter: Metamorphosis Transylvaniae; Haller János: Hármaskönyv; Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritos (a romániai Kriterion Kiadó jeleskedik e téren); Pápai-Páriz Ferenc: Békességet magamnak, mások-

nak; Faludi Ferenc: Télj éjszakák; V. Kovács Sándor: Régi magyar olvasókönyv. Ezek és hasonló művek sok élvezetet és tanulságot adnak a nyelvünk múltja iránt érdeklődő olvasóknak. Megjelent Szabó T. Attila hatalmas vállalkozásának, az Erdélyi magyar szótörténeti tárnak II. kötete, a Kriterion kiadásában.

K. M.

DEME LÁSZLÓ: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség Kossuth Könyvkiadó 1978.

Sokan úgy gondolják, hogy az embereknek csak egy kis része játszik „közéleti” szerepet, ezért nem is fordítanak gondot arra, hogy fejlesszék beszédképességüket, szóbeli és írásbeli fogalmazásukat. Pedig — mint a könyv szerzője is hangsúlyozza — ma a legtöbb ember valamilyen közösségben dolgozik, és szinte minden pillanatban rá van utalva társaira. Tehát állandóan ott kopogtat ajtónkon a közéletiség.

A nyelv — és főleg a nyelvhasználat — csak lehetőségeiben egységes, valójában rétegekre van szabdalva. Ez azt jelenti, hogy különböző helyzetekben más-más hangnemben, stílusban beszélünk és írunk. Tehát nem ugyanazokat a szavakat, kifejezéseket használjuk a magánéletben, mint a közéletben. Ez rendben is volna. A baj ott kezdődik, amikor az emberek a magánéletben használt természetes nyelvüket a „közéleti” szerepléskor teljes egészében igyekeznek eldobni, és egy mesterkelt „közéleti” nyelvhasználatot helyettesíteni. Azt is gyakran tapasztaljuk, hogy a hivatalos személyek nem képesek a maguk mesterkelt nyelvezetét a természetes nyelvhez közelíteni.

Deme László mindebből helyesen vonja le a következőket: „Az embernek tehát „közéleti” kell megtanulnia, a közéletnek viszont „emberi”. A mindennapi, a közéleti és a hivatali nyelvhasználatnak össze kell érnie.”

Hogy ez miképpen valósulhat meg a gyakorlatban, arra nézve ad hasznos tanácsokat a könyv, sorra véve a közéleti megnyilatkozás különféle formáit: az ügyintézés, tárgyalás, hozzászólás, tájékoztatás, nyilatkozat, beszámoló, jelentés, vitavezetés, búcsúztatás, köszöntő stb. A tanácsok illusztrálására szánt gyakorlati példák mintául szolgálhatnak az olvasóknak az értelmes, világos, magyaros fogalmazáshoz.

(Szepesy)

WACHA IMRE: Beszéljessünk a beszédről Kossuth Könyvkiadó 1978.

Vajon ki nem került olyan helyzetbe, amikor kisebb vagy nagyobb közönség előtt meg kellett szólalnia, el kellett mondania véleményét, illetve meg kellett győznie valamiről hallgatóságát. Talán soha annyi ember nem élt a szó lehetőségével Magyarországon, mint ma. S vajon hogyan? Sokan makogva, kusza mondatokkal, nehézkes gondolatmenettel, gyakran elszakadva a hallgatóságtól, belemerülve a leírt szöveg olvasásába.

A hivatásos és alkalmi szónokoknak, előadóknak úgy szólván minden magyarul beszélőnek segítséget nyújt Wacha Imre könyve, mert nemcsak a nyilvánosság előtt megszólalónak, hanem a mindennapi élet különféle helyzeteiben beszélő, társalgó embernek is hasznos tanácsokat ad. Műfaját tekintve egy kissé különbözik a megszokott nyelvművelő nyelvi ismeretterjesztő és retorikai kiadványoktól. A szerző a beszédről való beszélgetésnek nevezi könyvét. A csapongó szerkesztésmód azonban csupán látszólagos: a fejezetek láncfűzére mögött ugyanis következetes gondolatmenet, a tárgyalási témák egymásra épülése rejtezik. Szó van a könyvben a stílusrétegekről, a beszélt nyelvi stílus különféle változatairól, a beszélt és a hallgatott, illetve hallgatóság közti kapcsolatról. A szerző néhány konkrét példán elemzi a beszélt és az írott nyelv közti különbséget. Külön fejezetet szentel a szövegszerkesztésnek, a szövegfelolvasás fonetikai, hangsúlyozási, hanglejtési zavarainak.

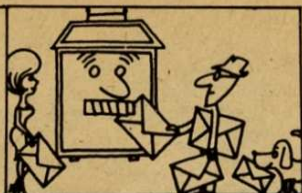
A napi nyelvhasználat gondjai közül mindenkit érint az üdvözlés, a köszöntés helyes formájának megválasztása. A szerző erről inkább csak helyzetképet rajzol, de ellátja az olvasót néhány tanáccsal is. A társalgási nyelvjörök gyenge pontjait szintén érinti: a megszólítás, tegezés, magázás kérdését.

A könyv nagy erénye olvasmányos stílusa. Az eszmefuttatásokat színesítik a személyes tapasztalatok, előadói élmények, a gyakori irodalmi hivatkozások. Az olvasót gazdag szakirodalmi jegyzék igazítja el a további tájékozódásban.

Szűts László

POSTALÁDA

Széles Józsefné — 4200 Hajdúszoboszló, Hőgyés u. 12. — egyebek mellett folyóiratunk első két számának megjelenésén érzett örömét, ám kétségeit is kifejezésre juttatja. Attól fél, hogy ilyen külsővel és ilyen áron csak a nyelv gondozását szívügyüknek tekintő emberekhez juthat el az Édes Anyanyelvünk, holott az a cél, hogy az emberek tömegei olvassák.

Kovács Sándor — 1062 Budapest, Délibáb u. 10. — helyteleníti, hogy az Akadémiának nincs törvényes joga a magyartalan vagy idegen szavak adminisztratív úton való betiltatására. Úgy véli, ezért találkozzunk lépten-nyomon annyi bosszantó, fölösleges vagy idegen kifejezéssel. Bizonyítékképpen hosszú levelében sok példát sorol fel. Néhányat idézünk közülük:

„*Magasfényű* zománc. A német tükörfordítás helyett ezt kellett volna írni: *erős fényű* zománc. Sajnos, már késő, a dobozok tízezrein *magas* a fény.

Hot dog. Pesten számtalan étteremben félméteres betűkkel ilyen néven hirdetik a kolbászos kiflit. Ez a kifejezés csak most jelent meg, még meg lehetne akadályozni elterjedését. A mostani „*Kérek egy hoddogot*” helyett mennyivel szebben hangzanék: „*Kérek egy húsos kiflit*”, vagy valami ehhez hasonló.

After shave, Before shave. Miért engedik meg magyar kozmetikai termékeken az ilyen elnevezéseket?”

A nyelvi helyesség, tisztaság adminisztratív eszközökkel való őrzésének eredményességében mi kevésbé hiszünk, de véleményünk szerint sem ártana, ha azok, akiknek „mindennapi kenyerük” a nyelv, hivatali kötelességeik közé sorolnák a helyes nyelvhasználat elemi szabályainak a megtartását is. Az idézett példákhoz pedig — azt hiszem — nem is kell megjegyzést fűzni.

***

A lapunk 1. számában megjelent „Reggeli párbeszéd” c. írás olvastán sokan ragadtak tollat, hogy elmondják gondolataikat. Így például Zimányi Árpád (3525 Miskolc, Szabó Lajos u. 42.), Jani János (1123 Budapest, Kapitány u. 1.), Tóth Dénes (8711 Vörö, Alkotmány u. 8/b.), dr. Ország Pál (2170 Aszód, Koren István köz 2.), Mezei Teréz (5600 Békéscsaba, Ságvári u. 16.).

Véleményüket röviden a következőkben lehetne összefoglalni:

A szóban forgó írás nagyon fontos kérdést feszeget. Megmutatja a sok fonákságot, amely a köznap és a hivatalos érintkezésben tapasztalható. A társas kapcsolatok legelemibb formája a megszólítás és a köszönés, ezért nagy szükség van arra, hogy az itt tapasztalható zűrzavarban végre rendet teremtsünk. Nem ártana átvenni a franciák vagy az angolok köszönési és megszólítási szokásait; ők ezt a kérdést már régen és egyszerűen megoldották. A nyelv művelők foglalkozzanak behatódobban a köszönési és megszólítási formákkal; az Édes Anyanyelvünkben is nyíljon vitaoldal, s itt ismertessék a nyelvészek és a nem nyelvész hozzászólók véleményét; s végül még egy jó tanács: az óvodákban és az iskolákban szenteljenek nagyobb figyelmet ezeknek a kérdéseknek.

Köszönjük az észrevételeket, tanácsokat, véleményeket.

Takács Lajosné

***

Pető Gáspár — 3300 Eger, Baktai út 38. — helyteleníti a *dohánygyár* kifejezést. Úgy véli: a *dohányárugyár* elnevezés pontosabban fejezné ki azt, hogy ebben a gyárban dohányt dolgoznak fel dohányáruvá: cigarettává, szivarrá, pipadohánnyá.

Nem értünk egyet levélírónk véleményével. Szerintünk a rövidebb *dohánygyár* forma is elég egyértelmű, hiszen az emberek többsége tisztában van azzal, hogy a dohány alapanyaga, a növény a dohányföldön terem, s a gyárban nem előállítják, hanem feldolgozzák. A gyárak, üzemek elnevezésében egyébként gyakran találkozunk olyan formával, amelyben a termék neve helyett az alapanyag neve szerepel, például: *húsgyár*, *húsüzem* (nyilván húsaruk: kolbász, szalámi,

gépsonka, felvágottak stb. előállításával foglalkozik), *tejüzem* (feladata tejtermékek: vaj, sajt, túró stb. készítése).

Felde Györgyi

***

Czímber László — 7623 Pécs, Athinay u. 2. — a *szabad idő* és a *szabad szombat* kifejezések írására vonatkozólag kér tanácsot.

A *szabad idő* kifejezést, ha általában és tágabb értelemben alkalmazzuk, mint jelzős szókapcsolatot két szóba írjuk: *szabad idő*. Némi szűkítéssel, csak munkaidővel kapcsolatban azonban az egybeírt alak is helyes, mint a Magyar értelmező kéziszótár megfelelő szócikke is bizonyítja: *szabadidő* főnév, jelentése: a munkaidőn (és más kötelező elfoglaltságon) kívüli, szabadon felhasználható idő.

Mindkét írásmód helyes tehát, a környező szöveg értelme határozza meg, melyik az odaillo. Kissé mást jelent, vagy inkább más hangulata és háttere van annak, ha például egy bolti eladó azt mondja: Egy perc *szabad időm* sincs, olyan sok ma a vásárló. Vagy ezt: *Szabadidőmben* kirándulni járok. Talán az előbbieknél is világosabban mutatja a kétféle írásmód jelölte jelentéskülönbséget ez a mondat: Még *szabadidőmben* sincs *szabad időm*.

A *szabad szombat*-ot viszont mindig két szóba kell írni. Sokan hajlanak azonban afelé, hogy írjuk egybe ezt a szókapcsolatot akkor, ha nem általában, hanem konkrétan, a munkaviszonnyal kapcsolatos, rendszeres, kéthetenként (vagy állandóan) járó szabadnapról, munkaszüneti napról van szó. (Természetesen nagy része van ebben a *szabadnap* írásformának, amelyet elfogadott már az Akadémia is.)

A magunk részéről nem érzünk itt abszolút kényszert az egybeírásra. A *szabad szombat* különírva is, egybeírva is tulajdonképpen ugyanazt jelenti: olyan szombatot, amely szabad, amikor nem dolgoznak a munkahelyen, mindegy, hogy milyen okból.

R. Lovas Gizella

***

Kiss László — 5200 Törökszentmiklós, Petőfi u. 39/c — a Népszava 1976. szept. 25-i számából idézi a következő cikkcímét: „*Szabad hétfős üzletek a fővárosban*”. Levélírónk helyteleníti a cím *szabad hétfős* szerkezetét, s helyette a *szabad hétfői napos* kifejezést ajánlja.

A *szabad hétfős* szerkezet, bár egy kicsit szokatlan, de nem csúnya, és főleg nem rossz. A helyette ajánlott *szabad hétfői napos* hosszabb és nehezekebb. Gondoljunk csak arra, milyen gyakran használjuk az utóbbi években a *szabad szombatos* kifejezést, és szinte sohasem mondjuk azt, hogy *szabad szombati napos* (vagyok). A *szabad hétfős* kifejezés üldözésére — akár valamely üzletre, akár az ilyen üzletben dolgozókra vonatkozik — tehát semmi okunk sincs.

T. U. I.

***

Szentyörgyi Géza vízépítő mérnök — 4027 Debrecen, Tanácsköztársaság u. 3. — a *vészártározó*, *szükségártározó*, illetőleg a *jóléti tározó*, *jóléti vízfelület* használatára, nyelvi helyességére vonatkozólag kéri tanácsunkat.

A *szükségártározó* és a *vészártározó* kifejezés nyelvi szempontból egyaránt jó, s így a nyelvész véleménye itt önmagában nem perdöntő. Nyelvünkben mindkettőre bőségesen találunk analógiát is, pl. egyrészt: *szükségmond*, *szükségkórház*, *szükséglakás*, *szükségmegoldás*, *szükségvilágítás*, másrészt: *vészcsengő*, *vészfék*, *vészharang*, *vészkiárat*, *vészkiút* stb. Egyetlen szempont azonban mégis akad olyan, amely itt figyelembe vehető, s ez a szempont a *vészártározó* mellett szól. A szempont az, hogy a *vész* többet fejez ki, mint a *szükség*; többletet ad azáltal, hogy nem csak valaminek a szükséges volta utal, hanem arra is, hogy ezt a szükségletet valamilyen veszélyhelyzet, esetleg valamilyen pusztító természeti erő teremtette meg. Ha tehát nem arról van szó, hogy mind a *szükségártározó*, mind pedig a *vészártározó* kifejezést használjuk, hanem a kettő közül kell választanunk, akkor az utóbbi, a *vészártározó* a megfelelőbb.

A *jóléti tározó*, *jóléti vízfelület* kifejezések nekem nemigen tetszenek. Van ugyan már a köznyelvben ilyen alakulat — a *jóléti intézmények* elnevezés a társadalom jólétét segítő intézményeket jelenti — mégis úgy érzem, túl erős itt a *jóléti* szó. Csupán azt kellene jelezni, hogy ez vagy az a dolog (víztározó, tó stb.) közvetlenül is a lakosság szolgálatában áll; tehát az Őr levelében is előforduló *közhasznú jelzővel* élnek. *Közhasznú tó*, *közhasznú tározó* — ezek szerintem világos, jó kifejezések.

— grl —

Helyénvaló-e a betűejtés?

Megérdemel-e egy „szöszöcske” immár egy harmadik megjegyzést? Szerintem meg. A Ludas Matyi 1979. évi május 24-i számának „Mondjuk a magunkét” oldalán az első cikk válasz Martinkó András és Kurdi Péter cikkére (Édes Anyanyelvünk I/2, 10–11). A Ludas Matyiban megjelent válasz szerzőjének írásait örömmel és élvezettel szoktam olvasni. Be kell látnia azonban, hogy említett „szöszöcskét” nem véletlenül kifogásolták az Édes Anyanyelvünk munkatársai.

Ugyanígy nem győzött meg előbb említett válasza a Ludas Matyiban. Szívesen szólnék hozzá válaszához annak megjelenési helyén, de a „Mondjuk a magunkét” oldal az állandó munkatársaké. „Az olvasó oldala” pedig iparunk, kereskedelmünk és közlekedésünk visszasságairól szól, így inkább az Édes Anyanyelvünk hasábjait veszem igénybe.

Timár György az idézett helyen ezt írja: „... van teljes és van részleges azonosulás. Éppen ezért nem (illetve ezért sem) valósult meg néhai Verseggy Ferenc úr álma, az „ejtés szerinti helyesírás” bevezetése (pl. „fokkefe”)...”. Szeretném, ha a szerző megemlítené azt a Verseggy művet és lapszámot, ahol Verseggy „úr” a fokkefe írást javasolja. Tudomásom szerint a Révai–Verseggy helyesírási vitát „ipszilonista–jottista háború” néven tartják számon, és ez azt jelenti, hogy az imént használt igealakot Révai tartják (jottista), Verseggy pedig tartják (ipszilonista) helyesírással írta. Szó sem volt a fokkefe típusú összetett szavakban a szóhatáron levő hasonulás jelöléséről. (T. Gy. talán „fogkefét” ejt, zöngés g-vel?)

Timár szerint: „...leszögezhetjük: a szabactság, eccség stb. parlagi forma! (Mint ahogy persze a széttagolt szabad-ság forma is helytelen.)” Egyes szám első személyében leszögezheti. Sajnos, nincs rá statisztikánk, hányan ejtik így, hányan úgy, de meggyőződésem, hogy a fővárosi lakosság többsége is a „parlagi” alakot ejti. Ha nekem nem hisz, üsse fel a Magyar helyesírási szótár (Kriterion könyvkiadó Bukarest, 1978) 27. oldalát. Ott ezt olvashatjuk: „A helyesírásbeli t+s, t+cs, d+cs és gy+cs hangkapcsolat a kiejtésben gyakran hosszú cs (ccs)-nek... hangzik. Pl.: ejtett alak

kéccség
eccsak
heccsoport

írott alak

kétség
edd csak
hegycsoport” stb.

Azt bizonyára nem vonja Timár kétségbe, hogy a magyar irodalmi nyelv Budapesten és Erdélyben azonos. Igaz, hogy a gy+cs találkozásra az említett kézikönyv megengedi zárójelben a részleges hasonulást is: *jeccsalás (jetycsalás), naccsalád (natycsalád)*, de kiejtésként nehéz a zöngés gy-vel való kiejtést elképzelni, nemhogy javasolni.

„...a részleges hasonulás esetében (hadsereg, egység, egyszárnyú, kétszárnyú, húst sütünk, most sugározzuk) nyelvünk egy parányi, betűkkel lekottázhatatlan mozdulatot tesz a szájpaddal súrolva hátrafelé. A haccsereg stb. ejtés úgy jön létre, hogy ez a picike mozdulat elmarad. Lustaságból-e? Vagy mert a helyes ejtést a fennköltség (fennköltcség?) gyanúja övezi? Ki tudja?” — írja T. Gy. Lustaságból-e? Martinet francia nyelvész szerint a nyelvi változások egyik legfőbb rugója a nyelvi gazdaságosság, vagyis: a legkisebb energiával a legtöbb információt adni. (Ezért lett a latin *lactem, noctem, factum* stb. szavakból az olasz *latte, notte, fatto*,

mert az olaszok is úgy látszik, lusták voltak.) T. Gy. szerint vajon a „helyes ejtés” *hadsereg* (zöngés d-vel) és *fennköltcség* (hosszú n-nel és t+s-sel ejtve)? Hadd botránkoztassam meg! Mindazoknak, akik az utóbbi szót használják, óriási többsége *fennköltcség*-nek ejti a szót (rövid n-nel és bizony cs-vel).

Még néhány évszázaddal ezelőtt egyébként a cs hangot ts betűkapcsolattal is írták. Ez az írásmód vezetékneveinkben még ma is fennmaradt: *Kováts, Böltiskey, Kortsmáros*. Ahogy nem teszünk különbséget a *Kovács* és *Kováts* név kiejtése közt, éppenúgy a *költség* és a *bölcs* ts-e és cs-je egyformán hangzik.

„Az mindenesetre fölöttebb helytelen volna, ha valamilyen helytelen demokratizmus jegyében beszédünk a primitív beszédhez hasonlana, még akár részlegesen is. Mert annyit talán mindenki — nyelvész és tévébemondó egyaránt — elismer, hogy más dolog a nemzet nagysága előtt leborulni, mint a naccsága előtt. — Hát, ha leheccséges, ehhez tarcuk magunkat” — fejezi be Timár György a cikkét. Kissé kétarcú megnyilvánulás volna a nemzet nagysága előtt leborulni, ugyanakkor a nemzet óriási többségének beszédét primitívnek bélyegezni, és a betűejtők — szerencsére nem nagy táborának — mesterkélte, természetellenes kiejtését normának, egyedül helyesnek kikijáratni. A legfőbb argumentumnak szánt poén szellemes, de pontosan olyan párhuzam a nagysága — naccsága (kétféle módon írt és azonos módon ejtett két — bár itt azonos eredetű — szó), mint a francia *la reine* 'a királynő' — *l'arène* 'az aréna' vagy az angol *ewe* 'juh' és *you* 'ti, ön' közt.

Befejezésül még idézek Tiit-Rein Viitso észt nyelvész írásából (Keel, mida me harime. Tallinn, 1976, 16–17) magyar fordításban: „Még kirívóbbak... az olyan esetek, mikor olyan helyzetet teremtenek egyesek, hogy az egész nép akarva-akaratlanul kénytelen többé-kevésbé hibásan beszélni-írni, ráadásul annyira hibásan, hogy egyetlen nyelvművelő sem tudja a hibákat teljesen kikerülni. Az ilyesmit főleg éppen az évszázadokig nemzeti nyelvű íráshagyománnyal nem rendelkező, de mégis a művelt nyelvek világszínvonalára igényt tartó kisebb nyelveknél tapasztalhatjuk.

Egyeseknél tipikus, hogy az írásképet hirdetik kizárólagos érvényűnek, magasabbrendűnek minden tájnyelvnél, azoknál is, amelyekből az irodalmi nyelv kisarjadt, és amelyekre támaszkodni kellene. Mivel viszonylag új irodalmi nyelvekről van szó, ezeknél az írásképpel jóval közelebb áll a kiejtéshez, mint a régi irodalmi nyelvekben, így például az észt írás csak a hangsúlyt, a lágyítást és bizonyos esetekben az időtartamkülönbségeket nem jelöli. Így aztán egyesek kijelentik, hogy ennek és ennek a nyelvnek írásmódja teljesen tükrözi a kiejtést, és azt mondják, hogy az írásképpel szerinti nyelvhasználat az irodalmi (igényes) nyelvi kiejtés. Mindazt, ami nem egyezik tökéletesen az írásképpel, nyelvjárásinak (primitívnek) vagy hibásnak (helytelennek) kiáltják ki, és szerintük a nyelvjárási ejtés hibás.

... Ha azonban az irodalmi nyelv minden más nyelvváltozat fölé kerül, akkor már el is szakadt a nyelvművelés normáitól, mert mi a haszna a helyes irodalmi nyelvhasználatnak, ha azt senki sem használja, és talán nem is lehetséges helyesen használni...”

Viitso cikke (Keel liistul — A kaptafára húzott nyelv) az észt olvasókhöz szól, de egyes mondatait magunkra is vonatkoztathatjuk. A magyar helyesírás is sokkal közelebb áll a kiejtéshez, mint az angol vagy a francia, de számos kiejtési sajátosságot, főképpen egyes természetes hasonulásokat, más-salhangzó rövidüléseket nem jelöl, így a betűejtés — szerintem — primitívebb, parlagibb a természetes hasonulások szerinti ejtésnél, mert a betűt a hanggal téveszti össze.

Hálás vagyok Timár Györgynek, hogy válaszával alkalmat adott álláspontom kifejtésére.

Kálmán Béla

A Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége odaítélte az 1979. évi Kazinczy-ösztöndíjakat. A folyamatos és eredményes nyelvművelő tevékenységért járó 5000 forintos díjat ez évben három közösség nyerte:

Eger, Lenkey János úttörőcsapat Kincskereső szakköre; Pécs, 119. Keller János úttörőcsapat beszédművelő szakköre; Szolnok, 136. Zrínyi Ilona úttörőcsapat.

Lezajlott az úttörő-általános iskolások Kazinczy-versenye is. A járási-városi-kerületi versenyen 190 pajtás nyerte el a Kazinczy-jelvényt.

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Fehér Lajos
Így történt

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Luigi Longo
A nemzeti
felkelés útján

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Robert és Michael
Meeropol
A fiaitok vagyunk

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Vádirat

Tanúnak idéztük:
Az USA
Szenátusi Bizottságát,
Az ENSZ
Emberi Jogok Bizottságát

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Hidas Antal
Szólok az időhöz

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Dékán István –
D. Kardos Éva
Utak
és ösvények

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Megjelent a Magvető Könyvkiadó tényirodalmi sorozatában